

مجموعه گزارش‌های تخصصی آموزش عالی؛ شماره ۷

الزامات و زیرساخت‌های لازم برای جذب دانشجوی بین‌المللی در ایران

پژوهشگر:

یعقوب انتظاری

عضو هیئت علمی مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی

زمستان ۱۳۹۷

نام گزارش: الزامات و زیرساخت‌های لازم برای جذب دانشجوی بین‌المللی در ایران؛ شماره ۷

پژوهشگر: یعقوب انتظاری

ناظر: احمدرضا روشن

مدیر مسئول انتشارات: فریده جعفری

سال چاپ: ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰ نسخه

نشانی: خیابان نلسون ماندلا، خیابان گلغام، شماره ۷۰، صندوق پستی: ۴۱۵۹-۱۹۳۹۵

تلفن: ۱۸-۱۰۶۱۶-۲۲۰، دورنگار: ۲۲۰۵۰۳۳۸

وبگاه: www.irphe.ir، پست الکترونیکی: institute@irphe.ir

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و جز اینها برای ناشر محفوظ است.

(نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.)

مسئولیت دیدگاه‌های بیان شده در این گزارش بر عهده پژوهشگر است.

فهرست مطالب

دییآچه	ج
چکیده	ه
مقدمه	ا
۱. مبانی نظری جذب دانشجوی خارجی	۳
۱-۱. دسترسی به زیست بوم بهتر برای زندگی	۶
۱-۲. دسترسی به دانشگاه و خدمات آموزشی بهتر	۱۳
۱-۳. دسترسی به کار و شغل بهتر	۲۲
۱-۴. تعاملات بین‌المللی	۲۴
۱-۵. سیاست‌های دولت برای جذب دانشجو	۲۷
۲. تحلیل داده‌ها	۲۸
۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۳۶
منابع:	۴۱

فهرست جدول‌ها و شکل‌ها

جدول (۱): عرضه و تقاضای بین‌المللی خدمات آموزش عالی در ۲۰۱۵	۱
جدول (۲): صادرکنندگان عمده خدمات آموزش عالی در سال ۲۰۱۶	۹
جدول (۳): نتیجه مطالعات تقاضای خدمات آموزش عالی در سطح جهان	۱۶
جدول (۴): رتبه بندی عوامل کلان بر حسب میزان اثر	۲۹
جدول (۵): جذب دانشجو از مناطق مختلف در دهه گذشته	۳۰
شکل (۱): برد جغرافیایی تقاضا برای محصولات ایران	۳۱
جدول (۶): تقاضای مشتریان برای خدمات آموزش عالی بین‌المللی-۲۰۱۷	۳۳
جدول (۷): تخمین تقاضای بالفعل برای خدمات آموزش عالی کشور رقیب	۳۵
شکل (۲): چارچوب مفهومی تعیین‌کننده‌های جذب دانشجوی خارجی	۳۹

دیباچه

مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی به مثابه نهادی علمی و تخصصی با رسالت دانش‌پژوهی در قلمرو آموزش عالی و رویکردی میان‌رشته‌ای، محور اصلی فعالیت‌های خود را به کارویژه‌های: ۱- تولید و ارتقاء دانش نظری و کاربردی در حوزه آموزش عالی ۲- انتقال و اشاعه دانش آموزش عالی به ذی‌نفعان در سطح خرد و کلان ۳- سیاست‌پژوهی و تحلیل سیاست‌های آموزش عالی قرار داده است. در این راستا به منظور پاسخگویی سریع، مؤسسه تدوین گزارش‌های تخصصی که رویکردی چابک و کوتاه مدت است را در کنار انجام طرح‌های پژوهشی به کار گرفته است.

مجموعه حاضر شامل گزارش‌های تخصصی آموزش عالی است و از نیمه دوم سال ۱۳۹۷ برای انتشار و بهره‌برداری ذی‌نفعان آماده شده است. گستره موضوعی این گزارش‌ها طیف وسیعی از چالش‌ها و دغدغه‌های کنونی در حوزه آموزش عالی نظیر: مدیریت و حکمرانی، توسعه کمی و کیفی، برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، منابع مالی و انسانی، بین‌المللی شدن و جذب دانشجویان خارجی، ارزیابی و تضمین کیفیت، مطالعات تطبیقی، تحلیل سیاست‌های آموزش عالی و ... می‌باشد. این گزارش‌ها سعی دارند ضمن تحلیل وضعیت موجود، راهکارهایی مفید و مؤثر در جهت بهبود نظام سیاستگذاری و برنامه‌ریزی آموزش عالی کشورمان در سطح خرد و کلان ارائه نمایند.

در پایان ضمن دعوت از همه متخصصان و صاحب‌نظران آموزش عالی به مشارکت در این برنامه پژوهشی، خواهشمند است نظرات و نقدهای ارزشمندتان را در خصوص هر یک از گزارش‌ها به این مؤسسه ارسال نمایند.

رضا منیعی

معاون پژوهشی مؤسسه

چکیده

با ظهور و توسعه اقتصاد جهانی دانش، آموزش عالی به یک صنعت پر سود بین‌المللی تبدیل شده است. از این رو کشورها برای صادرات هر چه بیشتر خدمات آموزش عالی رقابت می‌کنند. بر خلاف صنایع دیگر، مزیت رقابتی در این صنعت تنها به عوامل دورن نظام آموزش عالی وابسته نیست، بلکه عوامل، اقتصادی اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و زیست محیطی نیز تعیین‌کننده هستند. به عبارت دیگر یک دانشجوی بین‌المللی صرفاً به دنبال یک رشته خوب در دانشگاه خوب برای تحصیل نیست. بلکه در جستجوی یک زیست بوم مطلوب‌تر از زیست بوم موجود برای زندگی، تحصیل و کار است. یک زیست بوم مطلوب در ابعاد یاد شده دارای ویژگی‌هایی است که در جدول زیر به اختصار ارائه شده است.

ویژگی زیست بوم	بعد زیست بوم
<p>۱- دارای فضای باز و آزاد از نظر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی باشد؛</p> <p>۲- دارای شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آرام و باثباتی باشد؛</p> <p>۳- از زیرساخت‌های سخت (حمل و نقل داخلی، آب و برق و غیره) و زیر ساخت های نرم مناسب (فناوری اطلاعات و ارتباطات، قوانین و مقررات، بهداشت و درمان، خدمات مالی و بیمه) برخوردار باشد؛</p> <p>۴- هزینه زندگی نسبت به درآمد قابل تصرف پایین باشد، بطوریکه با کار پاره وقت بتوان هزینه استاندارد زندگی را فراهم کرد؛</p> <p>۵- آب و هوای مناسب داشته باشد، سرسبز و نه بیش از حد گرم و نه بیش از حد سرد باشد؛</p> <p>۶- دارای زبان و ادبیات ساده برای یادگیری باشد و بیشتر منابع فناوری، علمی و فلسفی با آن زبان منتشر شده باشد؛</p> <p>۷- دارای تنوع فرهنگی و اجتماعی (عدم تعصب نژادی، ملی و مذهبی) باشد و هر فرهنگی را پذیرا باشد؛</p> <p>۸- علم و تحصیل با ارزش باشد و حمایت اجتماعی از دانشجو وجود داشته باشد.</p> <p>۹- دارای فضای باز و آزاد از نظر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی باشد؛</p> <p>۱۰- دارای شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آرام و باثباتی باشد؛</p> <p>۱۱- از زیرساخت‌های سخت (حمل و نقل داخلی، آب و برق و غیره) و زیر ساخت های نرم مناسب (فناوری اطلاعات و ارتباطات، قوانین و مقررات، بهداشت و درمان، خدمات مالی و بیمه) برخوردار باشد؛</p>	<p>زندگی</p>

ویژگی زیست بوم	بعد زیست بوم
<p>۱۲- هزینه زندگی نسبت به درآمد قابل تصرف پایین باشد، بطوریکه با کار پاره وقت بتوان هزینه استاندارد زندگی را فراهم کرد؛</p> <p>۱۳- آب و هوای مناسب داشته باشد، سرسبز و نه بیش از حد گرم و نه بیش از حد سرد باشد؛</p> <p>۱۴- دارای زبان و ادبیات ساده برای یادگیری باشد و بیشتر منابع فناوری، علمی و فلسفی با آن زبان منتشر شده باشد؛</p> <p>۱۵- دارای تنوع فرهنگی و اجتماعی (عدم تعصب نژادی، ملی و مذهبی) باشد و هر فرهنگی را پذیرا باشد؛</p> <p>۱۶- علم و تحصیل با ارزش باشد و حمایت اجتماعی از دانشجو وجود داشته باشد.</p>	
<p>۱- از دانشگاه‌های با کیفیت (دارای شهرت ملی، منطقه ای و جهانی) برخوردار باشد؛</p> <p>۲- دانشگاه‌ها از نظر برنامه‌های درسی و آموزشی، فرهنگی و اجتماعی دارای ماهیت بین‌المللی باشند؛</p> <p>۳- نظام آموزش عالی از رشته‌ها و سطوح تحصیلی متنوع برخوردار باشد؛</p> <p>۴- توانایی و ظرفیت‌های بالایی برای تولید و توزیع دانش وجود داشته باشد؛</p> <p>۵- همکاری نزدیکی بین دانشگاه‌ها و صنایع محلی، منطقه‌ای، ملی و جهانی وجود داشته باشد؛</p> <p>۶- هزینه تحصیلی پایین باشد و همیاری دولتی و مردمی بالایی برای تحصیل افراد وجود داشته باشد؛</p> <p>۷- حمایت مادی و معنوی از دانشجو توسط اساتید و دانشگاه اعمال شود؛</p> <p>۸- دانشگاه امکانات بهداشتی، تغذیه ای و رفاهی بالای داشته باشد.</p>	تحصیل
<p>۱- نرخ بیکاری پایین، فرصت‌های شغلی بالا و چشم انداز شغلی خوبی برای دانشجو وجود داشته باشد؛</p> <p>۲- حقوق و دستمزد بالایی برای کار دانشجویی وجود داشته باشد؛</p> <p>۳- محیط کسب و کار بهتری و پویاتری برای مهاجران وجود داشته باشد؛</p> <p>۴- اکوسیستم‌های قوی برای نوآوری و کارآفرینی شکل گرفته باشد؛</p> <p>۵- تنوع شغل و حرفه زیاد باشد؛</p> <p>۶- سهم فعالیت‌ها و شغل‌های مبتنی بر دانش بالا باشد.</p>	کار

وضعیت مطلوب هریک از ویژگی‌های ابعاد یاد شده به عنوان عامل کشش کشور مقصد و وضعیت نامطلوب هریک از ویژگی‌های ابعاد یاد شده به عنوان عامل رانش کشور مبدأ تلقی می‌شود. عواملی که تقاضای آموزش عالی و جذب دانشجو را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بر اقدام به مهاجرت و پذیرش مهاجر نیز مؤثر است.

کشوری بیشترین دانشجوی را جذب می‌کند که در هر سه بعد و در تمام ویژگی‌ها بهترین باشد. کشوری که می‌خواهد دانشجوی بیشتری از کشورهای دیگر جذب کند، باید ویژگی‌های یاد شده در ابعاد زندگی، تحصیل و کار را بهبود بخشد. علاوه بر آن، عوامل ارتباطی نقش مهمی در شناخت زیست بوم مطلوب و کمک به دانشجوی جهت رسیدن به آن دارند. این عوامل عبارتند از:

- ۱- روابط بین‌الملل: هر چقدر کشوری روابط دوستانه و حسنه‌ی اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی با دیگر کشور جهان داشته باشد، بیشتر می‌تواند دانشجوی جذب کند؛
- ۲- فناوری اطلاعات: فناوری اطلاعات پیشرفته ضمن کمک به شناخت زیست بوم‌های مطلوب‌تر و حرکت بسوی آن، موجب مطلوب‌تر شدن زیست بوم برای زندگی، کار و تحصیل می‌شود.
- ۳- فاصله جغرافیایی: نزدیکی جغرافیایی باعث می‌شود دانشجویان از زیست بوم نامطلوب به زیست بوم مطلوب‌تر سرازیر شوند.
- ۴- شبکه‌های اجتماعی: افراد بطور عام و دانشجویان بطور خاص، اطلاعات و دانش لازم در رابطه با زیست بوم‌های مطلوب را از طریق شبکه‌ای دوستان و خویشاوندان، اساتید خود و کتب و اینترنت بدست می‌آورند.
- ۵- سیاست‌های پذیرش توریست و مهاجر.
- ۶- وجود زیرساخت‌های حمل و نقل بین‌المللی: ارتباطات عمدتاً از طریق زیرساخت‌های حمل و نقل بین‌المللی (هوایی، دریایی، زمینی) انجام می‌شود.
- ۷- تبلیغ غیر مستقیم زیست بوم از رسانه‌های ارتباط جمعی و فناوری اطلاعات و ارتباطات.

بنابراین، ایران برای افزایش جذب دانشجوی از دیگر کشورهای جهان علاوه بر بهبود ویژگی‌های زیست بوم خود در سه بعد زندگی، تحصیل و کار، باید روش‌های تعامل و روابط خود با دیگر کشورهای جهان را بهبود ببخشد و از قوانین و مقررات بین‌المللی پیروی کند و به معاهده‌ها و توافقات بین‌المللی احترام بگذارد و به آنها بپیوندد.

مقدمه

با وجود گسترش «MOOCs» و دیگر فناوری‌های یادگیری از راه دور، اکثر ناظران انتظار دارند تعداد دانشجویانی که برای حداقل بخشی از آموزش خود به خارج از مرزهای کشور خود سفر می‌کنند، در دهه آینده بیش از ۵۰ درصد افزایش یابد. برآوردها حاکی از آن است که در سال ۲۰۱۳ میلادی حدود ۱۶۷ میلیون دانشجو در مؤسسات آموزش عالی سراسر دنیا ثبت نام کرده بودند و در سال ۲۰۲۵ بالغ بر ۲۶۷ میلیون دانشجو در جستجوی فرصت‌های تحصیلی خواهند بود (OECD, 2002). آنها برای تحصیل به کجا خواهند رفت؟ بخشی از آنها در مؤسسات ملی کشور خود ثبت نام خواهند کرد و بخشی دیگر به مؤسسات کشورهای دیگر خواهند رفت. با توجه به تجربیات گذشته می‌توان پیش‌بینی نمود که کدام کشورها را برای تحصیل انتخاب خواهند کرد. جدول (۱)، ۲۴ کشور مطرح در امر جذب دانشجویان خارجی در جهان را نشان می‌دهد. همچنانکه از این جدول روشن است، ایالات متحده آمریکا، انگلستان، استرالیا، روسیه، فرانسه، کانادا، آلمان، ژاپن و ایتالیا، ۱۰ کشور اول جذب‌کننده دانشجو در میان سایر کشورهای جهان هستند.

جدول (۱): عرضه و تقاضای بین‌المللی خدمات آموزش عالی در ۲۰۱۵

ردیف	کشور	عرضه خدمات آموزش عالی به دیگر کشورها (نفر)	تقاضای خدمات آموزش عالی از دیگر کشورها (نفر)	ارائه خدمات آموزش عالی مازاد (نفر)
۱	ایالات متحده	۹۰۷,۲۵۱	۶۷,۳۵۶	۸۳۹,۸۹۵
۲	انگلستان	۴۳۰,۶۸۷	۳۱,۴۳۳	۳۹۹,۲۵۴
۳	استرالیا	۲۹۴,۴۳۸	۱۲,۰۶۴	۲۸۲,۳۷۴
۴	روسیه	۲۲۶,۴۳۱	۵۷,۳۳۲	۱۶۹,۰۹۹
۵	فرانسه	۲۳۹,۴۰۹	۸۶,۲۴۱	۱۵۳,۱۶۸
۶	کانادا	۱۷۱,۶۰۳	۴۹,۶۱۳	۱۲۱,۹۹۰
۷	آلمان	۲۲۸,۷۵۶	۱۱۵,۹۰۰	۱۱۲,۸۵۶
۸	ژاپن	۱۳۱,۹۸۰	۳۰,۴۹۱	۱۰۱,۴۸۹
۹	هلند	۸۶,۱۸۹	۱۵,۱۵۳	۷۱,۰۳۶

ادامه جدول (۱)

ردیف	کشور	عرضه خدمات آموزش عالی به دیگر کشورها(نفر)	تقاضای خدمات آموزش عالی از دیگر کشورها(نفر)	ارائه خدمات آموزش عالی مازاد (نفر)
۱۰	امارات متحده عربی	۷۳,۴۴۵	۱۰,۸۸۹	۶۲,۵۵۶
۱۱	نیوزولند	۵۷,۰۹۱	۵,۲۶۷	۵۱,۸۲۴
۱۲	اتریش	۶۷,۶۹۱	۱۷,۲۸۳	۵۰,۴۰۸
۱۳	مالزی	۱۱۱,۴۴۳	۶۵,۴۹۵	۴۵,۹۴۸
۱۴	بلغارستان	۵۶,۴۵۳	۱۳,۴۸۱	۴۲,۹۷۲
۱۵	سوئیس	۵۰,۵۹۱	۱۲,۶۴۵	۳۷,۹۴۶
۱۶	آفریقای جنوبی	۴۳,۳۰۵	۷,۳۸۵	۳۵,۹۲۰
۱۷	ایتالیا	۹۰,۴۱۹	۵۹,۹۱۷	۳۰,۵۰۲
۱۸	جمهوری چک	۴۱,۷۱۵	۱۲,۵۳۹	۲۹,۱۷۶
۱۹	دانمارک	۳۲,۲۶۴	۵,۰۶۱	۲۷,۲۰۳
۲۰	ترکیه	۷۲,۱۷۸	۴۵,۹۲۱	۲۶,۲۵۷
۲۱	سنگاپور	۴۸,۹۳۸	۲۴,۶۹۹	۲۴,۲۳۹
۲۲	اسپانیا	۵۶,۳۶۱	۳۴,۲۲۴	۲۲,۱۳۷
۲۳	مصر	۴۷,۸۱۵	۲۶,۶۶۸	۲۱,۱۴۷
۲۴	سوئد	۲۶,۶۷۲	۱۷,۳۷۸	۹,۲۹۴
	ایران	۱۳,۷۶۷	۵۱,۱۲۴	(۳۷,۳۵۷)

منبع: UNESCO, 2018

جدول (۱) نشان می‌دهد که در سال ۲۰۱۵^۱ بالغ بر ۵۱۱۲۴ ایرانی مقیم ایران در کشورهای دیگر دنیا تحصیل می‌کردند. در حالی که تنها ۱۳۷۶۷ دانشجوی مقیم خارج در ایران مشغول به تحصیل بودند. این آمارها حکایت از کسری شدید ایران در ارائه خدمات آموزش عالی (حدود ۳۷ هزار نفر در سال ۲۰۱۵) دارد. این در حالی است که مازاد ارائه خدمات آموزش عالی در بعضی از کشور جهان بسیار بالا است.

۱. لازم به توضیح است که در آمارها، دانشجوی خارجی متفاوت با دانشجوی بین‌المللی است. آمارهای دانشجوی خارجی بر اساس ملیت جمع‌آوری می‌شود و شامل هر دو دانشجوی مقیم و دانشجوی غیرمقیم کشور میزبان است. در حالی که آمارهای دانشجوی بین‌المللی (متحرک) بر اساس کشور قبلی تحصیل جمع‌آوری می‌شود و تنها دانشجوی خارجی غیرمقیم را در نظر می‌گیرد. آمار ارائه شده در اینجا دانشجوی بین‌المللی یا متحرک است.

این شاخص در ایالات متحده آمریکا در رتبه اول جهان قرار دارد؛ انگلستان با فاصله خیلی زیاد در مقام دوم قرار می‌گیرد؛ پس از آن استرالیا جایگاه سوم دارد که مازاد عرضه خدمات آموزش عالی آن به خارجیان در حدود ۲۸۳ هزار نفر است.

کشوری مانند امارات متحده عربی، در همسایگی ایران، قریب به ۶۳ هزار نفر مازاد عرضه خدمات آموزش عالی دارد؛ ترکیه نیز دارای حدود ۲۶ هزار مازاد عرضه خدمات آموزش عالی است (جدول-۱). بنابراین سؤالات زیر مطرح است:

۱- چه عواملی تقاضای آموزش عالی از یک کشور را تعیین می‌کنند؟
 ۲- کدام یک از عوامل مؤثر بر تقاضای آموزش عالی در سطح جهانی (از جمله ایران) الزامی (شرط لازم) هستند؟

۳- زیرساخت‌های نرم افزاری و سخت افزاری در یک کشور، چه نقشی در تقاضای آموزش عالی از دانشگاه‌های آن کشور دارند؟

۴- چه راهبردها و سیاست‌هایی برای ارتقاء تقاضای آموزش عالی (جذب دانشجوی) از دانشگاه‌های ایران لازم است؟

هدف گزارش حاضر پاسخ به این سؤالات است. برای این منظور، گزارش در سه بخش سازمان یافته است. در بخش اول مبانی نظری عرضه و تقاضای بین‌المللی آموزش عالی تحلیل می‌شود، در بخش دوم الزامات و زیرساخت‌های لازم برای افزایش عرضه خدمات آموزش عالی برای دانشجویان خارجی مورد تحلیل قرار می‌گیرد؛ بخش سوم به تحلیل داده‌های مربوط به ایران می‌پردازد؛ و در نهایت نتیجه‌گیری به عمل می‌آید.

۱. مبانی نظری جذب دانشجوی خارجی

جذب دانشجوی^۱ خارجی دو حوزه مطالعه و دو پایه نظری دارد: جهانی شدن و بین‌المللی شدن آموزش عالی در حوزه مطالعه و مهاجرت نخبگان و تقاضای آموزش عالی دو پایه نظری تقاضای آموزش عالی هستند. در کل، جریان فناوری، دانش، مردم، ارزش‌ها، ایده‌ها، سرمایه‌ها، کالاها و خدمات در میان مرزهای ملی،

جهانی شدن نامیده می‌شود که هر کشوری را در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی تحت تأثیر قرار می‌دهد. در حالی که بین‌المللی شدن به معنی گسترش تعاملات رسمی بین کشورها است. بین‌المللی شدن یکی از مؤلفه‌ها و ابزارهای جهانی شدن است.

یکی از ابعاد مهم جهانی شدن و بین‌المللی شدن، جریان مردم از کشوری به کشور دیگر است. مهاجرت بین‌المللی مردم و جریان دانشجو دو قسم مهم از آن هستند. جهانی شدن جریان پیوسته‌ای است که با پیشرفت فناوری پیوند خورده است. امروزه در سایه پیشرفت حمل و نقل و توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات، جهانی شدن بطور عام و جریان مردم فزونی گرفته است.

تحرك بین‌المللی دانشجو عنصر خاصی از پدیده مهاجرت نخبگان است؛ از طرف دیگر، تقاضای تحصیل در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کشورهای دیگر، بخشی از تقاضای آموزش عالی است. از این رو، نظریه مهاجرت و نظریه تقاضای آموزش عالی، بینش‌های کلی و مهمی را در رابطه با تحرك بین‌المللی دانشجو ارائه می‌دهند. این دو نظریه بر انتخاب عقلایی مدل‌های هزینه-فایده مبتنی هستند که در آنها مهاجرت و تحصیل، هر دو یک نوع سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی تلقی می‌شوند. در رابطه با مهاجرت، این مدل‌ها تأکید می‌کنند که اگر ارزش حال منافع مهاجرت بیشتر از ارزش حال هزینه‌های مهاجرت باشد، یک مهاجر بالقوه اقدام به مهاجرت خواهد کرد. در رابطه با تقاضای آموزش عالی، به عنوان سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی، نیز یک دانشجو زمانی اقدام به تحصیل در خارج از کشور می‌کند که ارزش حال عایدی‌های تحصیل بیشتر از ارزش حال هزینه‌های تحصیل باشد. بنابراین، تصمیم به تحصیل در یک کشور و تصمیم به مهاجرت به آن کشور رابطه تنگاتنگی با یکدیگر دارند و دارای عوامل تعیین‌کننده یکسان هستند. اما، لازم به تأکید است که بازدهی مهاجرت و تحصیل در خارج، تنها تعیین‌کننده‌های تقاضای آموزش عالی در خارج از کشور نیستند. ویژگی‌های کشوری که بر مهاجرت تأثیر می‌گذارد، تقاضای آموزش عالی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

تقاضای آموزش عالی در دو سطح فرد و جامعه و در دو حوزه ملی و جهانی قابل مطالعه و تحلیل است. تقاضای فرد برای آموزش عالی از نوع صفر و یک است. یعنی تقاضای فرد برای آموزش عالی مقدار پیوسته‌ای ندارد؛ در یک شهریه معین، فرد یا آموزش عالی را تقاضا می‌کند (۱) یا تقاضا نمی‌کند (۰). تقاضای اجتماعی برای آموزش عالی به معنی تعداد افرادی است که متقاضی تحصیل در دانشگاهی در شهریه معین هستند. تقاضای اجتماعی آموزش عالی در سه سطح منطقه‌ای، ملی و جهانی قابل تصور است. منظور از تقاضای اجتماعی در سطح ملی، تقاضای افراد یک کشور از دانشگاه‌های آن کشور است. اما تقاضای جهانی برای آموزش عالی به معنی تقاضای افراد یک کشور برای تحصیل در دانشگاه‌های کشورهای دیگر است.

تقاضای افراد از دیگر کشورها برای آموزش عالی یک کشور، برای این کشور صادرات خدمات آموزش عالی و یک مزیت محسوب می‌شود. بنابراین، سیاست‌گذاران کشور مذکور تلاش می‌کنند دانشجوی بیشتری از دیگر کشورها جذب کنند. سیاست‌گذاری مناسب برای جذب دانشجو از دیگر کشورهای جهان نیازمند شناخت عوامل مؤثر بر آن است.

ادبیات جابجایی بین‌المللی دانشجو متنوع است و عوامل مؤثر متنوعی برای آن شناسایی شده است. در بخش عمده‌ای از آنها تمرکز محققان بر تقاضای آموزش عالی بوده و عوامل آموزشی مورد تأکید بوده است. اما، در بعضی از مقالات نگاه جامع‌تری وجود داشته است و عوامل مؤثر بر جابجایی دانشجو به دو بخش عرضه و تقاضا تقسیم شده است. به عنوان نمونه، لی و بری (Li and Bray 2007) عوامل مؤثر بر جابجایی دانشجو را به دو بخش کشش کشور مقصد و رانش کشور مبدا تقسیم کرده است؛ عوامل کشش در کشور میزبان (کشور صادرکننده خدمات آموزش عالی) عمل می‌کند تا این کشور نسبتاً جذاب‌تر از سایر مقصد‌های بالقوه باشد. در مقابل، عوامل رانش در داخل کشور مبدا (کشور واردکننده خدمات آموزش عالی) برای تحریک تصمیم دانشجو برای تحصیل در خارج از کشور عمل می‌کند.

در ادامه، با بررسی ادبیات موجود و با یک نگاه وسیع‌تر، الگوی جامع‌تری برای تحلیل جابجایی بین‌المللی دانشجو ارائه می‌گردد. نشان داده شده است که یک دانشجوی بین‌المللی صرفاً به دنبال یک رشته خوب در دانشگاه خوب نیست بلکه در جستجوی یک زیست بوم مطلوب تر از زیست بوم موجود برای زندگی، تحصیل و کار است. بنابراین، جابجایی دانشجو سه بعد و مؤلفه‌های متنوع دارد که در بین کشورهای مبداء و مقصد متفاوت و متغیر هستند. در ادامه ابعاد، مؤلفه‌های آنها و تفاوت آنها در دو کشور مبداء و مقصد دانشجو بررسی می‌شود.

۱-۱. دسترسی به زیست بوم بهتر برای زندگی

زیست بوم باز و آزاد: فردی که دنبال دانشگاه مطلوب برای تحصیل است، دانشگاه را از کشوری انتخاب می‌کند که زیست بوم مطلوب برای زندگی باشد. از طرف دیگر، دانشگاه خوب در کشوری یافت می‌شود که زیست بوم مطلوب برای زندگی است. در ادامه ویژگی‌های یک زیست بوم مطلوب برای زندگی بررسی می‌شود. در عرصه جهانی، فرد دانشگاه مناسب خود را از زیست بومی انتخاب می‌کند که دارای فضای باز و آزاد از نظر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی باشد؛ هر چقدر کشوری بازتر و آزادتر باشد، تقاضا برای آموزش عالی آن کشور بیشتر خواهد بود. بررسی آمارهای شاخص‌های آزادی بشر و آمارهای جابجایی بین‌المللی دانشجو نشان می‌دهد کشورهایی که دارای رتبه آزادی بالاتری هستند، دانشجوی بین‌المللی بیشتری جذب می‌کنند. آمارها حاکی از آن است که دموکراسی و آزادی رابطه مستقیم با جذب دانشجو دارند؛ کشورهای آزادتر دموکراتیک نیز هستند. بنابراین، کشورهای دموکراتیک در جذب دانشجو موفق‌تر هستند.

فضای آرام و باثبات: سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی مانند هر سرمایه‌گذاری دیگر نیازمند یک محیط امن، آرام و باثبات است. بنابراین، هرچقدر شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در یک کشور آرام و باثبات باشد؛ تقاضا برای آموزش عالی در آن کشور بیشتر خواهد بود. از این نظر کشورهای اسکانندیناوی از مزیت رقابتی برخوردار هستند.

اقلیم مناسب: گونزالز و همکاران (Gonzalez et al 2011) نشان داده‌اند که شرایط آب و هوایی نقش قابل توجهی در جذب دانشجوی خارجی دارد. افراد عمدتاً تمایل دارند در کشورهایی با آب و هوای معتدل تحصیل کنند. از این نظر کشورهایمانند ایالات متحده امریکا، انگلستان، آلمان، فرانسه و استرالیا بر کشورهای دیگر از جمله کشورهای اسکانديناوی و کانادا که سردسیر هستند، مزیت رقابتی دارند.

دانش زبان علمی و بین‌المللی: زبان آموزشی دانشگاه و زبان رسمی کشوری که دانشگاه در آن قرار دارد، نقش مهمی در جذب دانشجوی خارجی بازی می‌کند. زبان کشور مقصد از دو منظر، جذب دانشجوی خارجی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از یک منظر یکی از مزایای مهم تحصیل در خارج از کشور، فرصت یادگیری یک زبان جدید است. هر چقدر زبان کشور مقصد ساده‌تر باشد و پایه منابع علمی باشد، تقاضا برای تحصیل در آن کشور بیشتر می‌شود. زبان انگلیسی اولین و ساده‌ترین زبان عملی رایج در جهان است و زبان اصلی اکثر دانشگاه‌های برجسته جهان نیز انگلیسی است. سایر دانشگاه‌ها نیز به منظور جذب بیشتر دانشجوی بین‌المللی تعداد دوره‌های انگلیسی زبان خود را افزایش داده‌اند. یمنی و تیموری (۱۳۹۴) نشان داده‌اند مشکلات مربوط به زبان یکی از عوامل مهم افت تحصیلی دانشجویان در ایران است.

براساس مطالعات فایندلای و همکاران (Findlay et al 2006)، مسلط بودن به یک زبان بین‌المللی، محرک تقاضای تحصیل در کشورهایی است که از این زبان در تدریس دانشگاه استفاده می‌کنند. گونزالز و همکاران (Gonzalez et al 2011) نیز نشان دادند که زبان کشور مقصد اهمیت خاصی در جذب دانشجوی خارجی و تقاضا برای آموزش عالی آن کشور دارد. کشورهای عمده صادرکننده خدمات آموزش عالی بجز چین کشورهایی هستند که بطور کلی یا جزئی زبان آموزشی دانشگاه‌هایشان یکی از زبان‌های انگلیسی، فرانسوی، آلمانی و روسی است. تقاضا برای دانشگاه‌های انگلیسی زبان به دلیل سادگی یادگیری انگلیسی و بین‌المللی بودن آن، بیشتر است. افرادی که دارای تسلط کمی به زبان انگلیسی هستند، احتمالاً بیشتر از افرادی که با این زبان بیگانه‌اند، به کشورهای انگلیسی زبان

مهاجرت می‌کنند یا تقاضای تحصیل می‌نمایند (Wobbekind and Graves 1989). از این رو، کشورهای ایالات متحده آمریکا، انگلستان، استرالیا، کانادا، ایرلند و نیوزلند مزیت رقابتی بر دیگر کشورهای پیشرفته دارند. آمارها نیز نشان دهنده این واقعیت است که در طول زمان سهم کشورهای استرالیا، نیوزلند و کانادا در جذب دانشجوی خارجی در حال افزایش است (OECD 2010).

جدول (۲): صادرکنندگان عمده خدمات آموزش عالی در سال ۲۰۱۶

زبان رسمی کشوری یا دانشگاهی	رتبه توسعه انسانی ۲۰۱۸	دانشجوی بین‌المللی ثبت نام کرده			کل ثبت نام آموزش عالی در ۲۰۱۶		کشور
		سهم دانشجوی بین‌المللی از کل ثبت نام	سهم از کل جهان	تعداد	سهم از کل جهان	تعداد	
کاملاً انگلیسی	۱۳	۵/۰۳۶	۱۹/۱۰۰	۹۷۱.۴۱۷	۸/۷۶۷	۱۹.۲۸۸.۴۲۴	ایالات متحده
کاملاً انگلیسی	۱۴	۱۸/۰۹۶	۸/۴۹۴	۴۳۲.۰۰۱	۱/۰۸۵	۲.۳۸۷.۲۸۰	انگلستان
کاملاً انگلیسی	۳	۱۷/۴۸۷	۶/۵۹۷	۳۳۵.۵۱۲	۰/۸۷۲	۱.۹۱۸.۶۲۵	استرالیا
فرانسوی و بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۲۴	۹/۸۹۲	۴/۸۲۴	۲۴۵.۳۴۹	۱/۱۲۷	۲.۴۸۰.۱۸۶	فرانسه
آلمانی و بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۵	۸/۰۳۷	۴/۸۰۹	۲۴۴.۵۷۵	۱/۳۸۳	۳۰۰۴۳.۰۸۴	آلمان
روسی و بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۴۹	۳/۹۴۳	۴/۷۹۳	۲۴۳.۷۵۲	۲/۸۱۰	۶.۱۸۲.۳۰۰	روسیه
اکثر برنامه‌ها انگلیسی	۱۲	۱۱/۸۹۲	۳/۷۲۶	۱۸۹.۴۷۸	۰/۷۲۴	۱.۵۹۳.۳۸۳	کانادا
بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۱۹	۳/۷۲۹	۲/۸۲۱	۱۴۳.۴۵۷	۱/۷۴۹	۳.۸۴۶.۹۲	ژاپن
چینی	۸۶	۰/۳۱۳	۲/۷۰۴	۱۳۷.۵۲	۱۹/۹۴	۴۳.۸۸۶.۱۰	چین
بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۵۹	۹/۲۸۸	۲/۴۴۱	۱۲۴.۱۳۳	۰/۶۰۸	۱.۳۳۶.۵۵۰	مالزی
بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۲۸	۵/۱۰۲	۱/۸۲۲	۹۲.۶۵۵	۰/۸۲۵	۱.۸۱۵.۹۵۰	ایتالیا
بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۱۰	۱۰/۷۴۴	۱/۷۶۸	۸۹.۹۲۰	۰/۳۸۰	۸۳۶.۹۴۶	هلند
عربی	۳۹	۴/۹۲۲	۱/۵۷۰	۷۹.۸۵۴	۰/۷۳۷	۱.۶۲۲.۴۴۱	عربستان سعودی

زبان رسمی کشوری یا دانشگاهی	رتبه توسعه انسانی ۲۰۱۸	دانشجوی بین‌المللی ثبت نام کرده			کل ثبت نام آموزش عالی در ۲۰۱۶		کشور
		سهم دانشجوی بین‌المللی از کل ثبت نام	سهم از کل جهان	تعداد	سهم از کل جهان	تعداد	
بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۲۰	۱۶/۳۴۹	۱/۳۸۶	۷۰،۴۸۳	۰/۱۹۶	۴۳۱،۱۲۵	اتریش
بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۲۲	۱/۹۳۱	۱/۲۱۷	۶۱،۸۸۸	۱/۴۵۶	۳،۲۰۴،۳۴۸	کره جنوبی
بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۱۷	۱۲/۰۲۲	۱/۲۰۱	۶۱،۱۰۲	۰/۲۳۱	۵۰۸،۲۷۰	بلژیک
روسی و بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۸۸	۳/۲۰۴	۱/۰۶۵	۵۴،۱۴۴	۰/۷۶۸	۱،۶۸۹،۷۲۴	اوکراین
انگلیسی	۱۶	۱۹/۸۳۹	۱/۰۵۹	۵۳،۸۵۴	۰/۱۲۳	۲۷۱،۴۵۱	نیوزلند
اسپانیولی	۲۶	۲/۷۱۳	۱/۰۵۰	۵۳،۴۰۹	۰/۸۹۵	۱،۹۶۸،۷۰۲	اسپانیا
بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۲	۱۷/۵۸۸	۱/۰۲۱	۵۱،۹۱۱	۰/۱۳۴	۲۹۵،۱۴۹	سوئیس
بعضی برنامه‌ها انگلیسی	۷	۶/۵۷۷	۰/۵۵۱	۲۸،۰۲۹	۰/۱۹۴	۴۲۶،۱۸۸	سوئد
فارسی	۶۰	۰/۴۳۰	۰/۳۶۸	۱۸،۶۹۸	۱/۹۷۶	۴،۳۴۸،۳۸۳	ایران
	□	۲/۳۱۲	۱۰۰	۵۰،۸۵،۸۹ ۳	۱۰۰	۲۲۰،۰۰۵،۸۶۱	دنیا

منبع: محاسبه شده توسط محقق بر اساس آمارهای ۲۰۱۸ یونسکو و نمایه توسعه انسانی

ابعاد اجتماعی - فرهنگی: کشورها به عوامل متعددی که باعث مجذوب شدن دانشجویان خارجی نسبت به یک کشور میشود حساس بوده و همواره سعی در پاسخگویی به نیازهای دانشجویان خارجی دارند. در این شرایط است که دانشجویان خارجی حاضرند در قبال پرداخت شهریه‌های گزاف دوران تحصیلی خود را در این کشورها بگذرانند. الزام توجه به نیازهای تحصیلی، ایمنی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دانشجویان خارجی و عنایت به اصل مشتری مداری، مؤسسات آموزش عالی را ملزم می‌سازد که مسئولیتهای خود را در حفاظت از منافع دانشجویان بین‌المللی تشخیص دهند. این حق، کسب اطلاعات دقیق و جامع در مورد الزامات و روش‌های پذیرش، شرایط زندگی، مسکن، هزینه‌های زندگی، شرایط اجتماعی و بهداشتی است و در واقع دانشگاه‌ها با توجه به نیازها و توقعات دانشجویان بین‌المللی، شرایط مساعدی را فراهم می‌سازند تا بتوانند جذابیت خود را برای آنها به نمایش گذارند. علاوه بر مسئولیت دانشگاه‌ها وضعیت عمومی کشورها و سیاست‌های کلان آنها نیز بسیار مؤثر بوده و گاه شرایط دانشگاه‌ها را تحت‌الشعاع قرار می‌دهند؛ بنابراین، متغیرهای بسیاری وجود دارد که بین‌المللی شدن را تسریع نموده و جذب دانشجویان بیشتری را نیز موجب شود. از جمله پذیرش کثرت‌گرایی فرهنگی در محیط‌های دانشگاهی و توجه کافی به تجربه بین فرهنگی و توسعه مرادوات بین‌المللی (یمنی و تیموری، ۱۳۹۴).

توانایی پرداخت دانشجو: دانشجویان و خانواده آنها در تصمیم‌گیری برای ثبت نام در دانشگاه، توانایی پرداخت هزینه‌های مستقیم تحصیل را نیز مد نظر قرار می‌دهند. توانایی پرداخت افراد تابعی از شرایط اقتصادی کشور است. تحقیقات زیادی نشان داده‌اند که بهبود شرایط اقتصادی و افزایش درآمد خانواده‌ها موجب افزایش تقاضا برای آموزش عالی می‌شود. در مقابل، بعضی از تحقیقات نشان داده‌اند که افزایش درآمد موجب کاهش تقاضا برای بعضی از دانشگاه‌های عمومی خاص می‌شود (Toutkoushian, 2001b). توانایی فکری فردی نیز تمایل افراد برای انتخاب یک دانشگاه خاص را تحت تأثیر قرار می‌دهد. افراد ریسک‌گریز معمولاً دانشگاه‌های متناسب‌تر و استعداد خود را برای تحصیل انتخاب می‌کنند (Toutkoushian, 2001a).

کیفیت زیر ساخت ها: از زیرساخت‌های سخت (حمل و نقل، آب و برق و غیره) و زیر ساخت های نرم مناسب (فناوری اطلاعات و ارتباطات، قوانین و مقرارت، بهداشت و درمان، خدمات مالی و بیمه) برخوردار باشد؛

شکاف توسعه: در مجموع شکاف توسعه کشور مبداء از کشور مقصد مهمترین عامل مهاجرت و جذب دانشجو از مبداء به مقصد است. شکاف توسعه ابعاد انسانی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دارد. محققان (Li and Bray, 2008) نشان داده اند که جریان دانشجو عمدتاً از کشورهای کمتر توسعه یافته و کشورهای جدیداً صنعتی شده به کشورهای صنعتی غربی بوده است. در واقع، هر چقدر کشوری از نظر اقتصادی پیشرفته باشد، تقاضا برای تحصیل در آن کشورها بیشتر خواهد بود. از این نظر، دانشگاه های واقع در کشورهای عضو همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD) مزیت رقابتی بر دیگر دانشگاه های جهان دارند. آمارها نشان می‌دهد که در سال ۲۰۰۸ قریب ۳ میلیون نفر دانشجوی خارجی غیرمقیم (متحرک) در جهان تحصیل می کردند^۱ که ۸۵ درصد از آنها در دانشگاه‌های کشورهای عضو «OECD» مشغول به تحصیل بودند و ۶۷ درصد از دانشجویان خارجی شاغل به تحصیل در این کشورها از کشور های غیر عضو بودند (OECD, 2009).

به نظر می رسد افراد عمدتاً متمایل به تحصیل در دانشگاه‌های کشورهایایی هستند که از سطح توسعه انسانی بالایی برخوردارند. طبق تعریف برخورداری از زندگی طولانی همراه با تندرستی، دستیابی به دانش و توانایی، کسب منابع و توانایی دستیابی به استاندارد مناسب زندگی، برخورداری از آزادی‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، داشتن فرصت و موقعیت برای دستیابی به نقش خلاق و سازنده، برخورداری از حیثیت و منزلت شخصی و حقوق انسانی تضمین شده، توسعه انسانی نامیده می شود (UNDP 2009).

۱ . بعضی از برآورد ها در این خصوص از افزایش تعداد دانشجوی خارجی به ۶.۵ میلیون نفر در سال ۲۰۳۰ حکایت دارند (OECD, 2009, p.81) و از هم اکنون کشور ها و دانشگاه ها رقابت برای جذب بیشترین دانشجوی خارجی و افزایش سهم خود در بازار جهانی را آغاز کرده اند.

گونزالز و همکاران (Gonzalez et al 2011) و همچنین کونلون و همکاران (Conlon et al 2016) تحلیل‌های آنها نشان می‌دهد که بعضی از شاخص‌های رشد و پیشرفت اقتصادی (مانند درآمد سرانه) تأثیر آنی و بلند مدت بر جذب دانشجوی و تقاضای آموزش عالی دارند. تحلیل‌های آماری نشان می‌دهد که همبستگی قوی بین «سهم تعداد دانشجوی خارجی از کل ثبت نام در یک کشور» به عنوان تقاضای بین‌المللی آموزش عالی» و «نمایه توسعه انسانی» وجود دارد که حدوداً ۰/۶۲۴۱ است.

ایران در بین ۱۷۰ کشور جهان از نظر توسعه انسانی در مقام ۸۸ قرار دارد که جایگاه چندان مطلوبی نیست. به جزء چین، روسیه، اوکراین و آفریقای جنوبی صادرکنندگان عمده خدمات آموزش عالی کشورهایی هستند که از نظر توسعه انسانی در رتبه ۱ تا ۲۶ قرار دارند. بنابراین، با توجه به این عامل، دانشگاه‌های ایران شانس برای جذب دانشجوی خارجی ندارند.

۲-۱. دسترسی به دانشگاه و خدمات آموزشی بهتر

افراد برای تحصیل زیست بومی را انتخاب می‌کنند که از نظام علمی و آموزشی برجسته برخوردار باشد. زیست بومی برای تحصیل مناسب است که دارای ویژگی‌های زیر باشد:

هزینه‌های پایین تحصیل: کشورها و دانشگاه‌ها به دانشجویان خارجی به عنوان یک منبع درآمدی بالقوه نگاه می‌کنند و در تلاش هستند شهریه‌ها را به گونه‌ای تنظیم کنند که بالاترین درآمد را کسب نمایند. در مقابل، شهریه و دیگر هزینه‌های تحصیل برای متقاضیان محدودیت محسوب می‌شود و تلاش می‌کنند شهریه کمتری پرداخت کنند. طبق قانون تقاضا در اقتصاد خرد آموزش عالی، شهریه و هزینه تحصیل در یک کشور اولین و مهمترین تعیین‌کننده تقاضای آموزش عالی است. با افزایش «شهریه و هزینه تحصیلی»، تقاضا برای آموزش عالی کاهش می‌یابد و برعکس (Conlon et al 2016). با توجه به انگیزه‌های مصرفی و

سرمایه‌گذاری تقاضای خدمات آموزش عالی بین‌المللی، کشش قیمتی تقاضا^۱ نقش مهمی در تعیین تقاضا دارد.

تأثیر شهریه و هزینه تحصیلی بر تقاضای آموزش عالی در یک کشور با کشش قیمتی تقاضا اندازه‌گیری می‌شود. کشش قیمتی تقاضای خدمات آموزشی بر حسب سطح تحصیلی و کشور متفاوت است. در کشورهای پیشرفته (مانند ژاپن) آموزش ابتدایی، آموزش متوسطه و سطوح پایین آموزش عالی ضروری است. از این رو کشش تقاضا در این کشورها، بی‌کشش است (Cameron and Heckman, 2001). در این کشورها آموزش عالی سطوح بالاتر (کارشناسی ارشد و دکتری) خدمات معمولی به حساب می‌آید. کشورهای مذکور کشورهای مبتنی بر دانش نامیده می‌شوند. در این کشورها تقاضای خدمات آموزشی کم کشش است.

در کشورهای در حال توسعه (مانند ایران) تنها آموزش ابتدایی و آموزش متوسطه ضروری هستند. در این کشورها آموزش عالی کالای عادی است. بنابراین، تقاضا برای آموزش ابتدایی بی‌کشش، آموزش متوسطه کم کشش و آموزش عالی با کشش است. در مقابل در کشورهای توسعه نیافته (مانند افغانستان) آموزش ابتدایی نیز خدمت عادی محسوب می‌شود و آموزش متوسطه و عالی خدمت لوکس تلقی می‌گردد. بنابراین، در این کشورها تقاضای خدمات آموزشی با کشش است.

مطالعات مورگان (Morgan 1983) در دهه ۱۹۸۰ نشان داده است که کشش تقاضای دانشجویان غیر مقیم برای تحصیل در دانشگاه‌های ایالت پنسیلوانیای آمریکا در دامنه ۰,۷۵- تا ۰,۹- جای می‌گیرد. یعنی، یک درصد افزایش در شهریه موجب کاهش حدود ۰,۸ درصد کاهش در تقاضا برای خدمات آموزش عالی از کشور خارجی می‌شود. نوربخش و کلاپ (Noorbakhsh and Clup 2002) در مطالعه دیگری در خصوص تقاضای آموزش عالی ایالت پنسیلوانیا به این نتیجه دست یافتند که کشش قیمتی و هزینه تقاضای دانشجویان غیر مقیم در این ایالت برای آموزش عالی به ترتیب حدود ۱,۵ و ۱,۸ است. یعنی، اگر شهریه تحصیل

۱. لازم به یادآوری است که درصد تغییرات تقاضا به درصد تغییرات قیمت محصول کشش تقاضا نامیده می‌شود.

دانشجویان غیر مقیم یک درصد افزایش یابد. تقاضای آنها برای آموزش عالی در این ایالت ۱٫۵ درصد کاهش خواهد یافت (جدول ۲)^۱.

اولین فراتحلیل در خصوص تقاضای خصوصی آموزش عالی توسط لیزلی و برینکمن (Leslie & Brinkman, 1987) در ایالات متحده آمریکا انجام شده است. نتایج مطالعات آنها نشان می‌دهد که کشش قیمتی تقاضا برای خدمات آموزش عالی در گروه سنی ۱۸-۲۴ ساله حدود ۰٫۷ است. یعنی، ۱۰۰ دلار افزایش در شهریه موجب کاهش ۷۰ درصد نرخ ثبت نام در آموزش عالی در گروه سنی یادشده خواهد شد. لازم به ذکر است که مطالعاتی را که لیزلی و برینکمن بررسی کرده بودند، پاسخ قیمتی به تقاضای خدمات آموزش عالی را از ۰٫۲- تا ۲٫۴- تخمین زده بودند. اما آنها ۰٫۶ را به عنوان پاسخ قیمتی مناسب برای اهداف سیاست گذاری معرفی کردند.

هیلر (Heller, 1997) در سال ۱۹۹۷ این فرا تحلیل را به روز کرد. یافته‌های ایشان نشان دهنده آن است که در کل یک درصد افزایش در شهریه موجب کاهش ۰٫۷ درصد در تقاضای خدمات آموزش عالی می‌شود. برآورد های وی نشان می‌دهد که کشش قیمتی تقاضا برای آموزش عالی خصوصی برای انواع مؤسسات آموزش عالی از ۰٫۵- تا ۱- متغیر است.

بعضی دیگر از محققان (Buss et al, 2004; Dynarski, 1999) در سال‌های اخیر نشان داده‌اند که کشش قیمتی افراد کم درآمد (افراد) که به کمک مالی نیاز دارند) بیشتر از کشش قیمتی افراد با درآمد بالا (افراد) که به کمک مالی نیاز ندارد) است. برای افراد دارای درآمد بالا یک درصد افزایش در شهریه منجر به یک درصد کاهش در تقاضا می‌شود. در میان دانشجویانی که نیاز به کمک مالی دارند، شهریه و کمک مالی نقش معنی داری در تقاضای آنها دارد. هزینه‌های تحصیل (شهریه، اقامت، غذا و غیره) اثر منفی بر تقاضای آموزش عالی برجای می‌گذارند. در

۱. لازم به ذکر است مطالعات تجربی در خصوص تقاضای بین‌المللی آموزش عالی زیاد غنی نیست و به اجبار باید به تحقیقات موجود اکتفا کرد

حالی که کمک هزینه تحصیلی و وام تحصیلی موجب افزایش تقاضای آموزش عالی می‌شود.

دهک‌های درآمدی اول تا چهارم معمولاً متقاضی آموزش عالی مبتنی بر شهریه نیستند، تنها دهک‌های درآمدی چهارم و پنجم توانایی پرداخت شهریه دانشگاه‌های غیر دولتی را دارند.

جدول (۳): نتیجه مطالعات تقاضای خدمات آموزش عالی در سطح جهان

توضیح	کشش قیمتی تقاضای خدمات آموزش عالی	نام محققان و سال انتشارنتایج
نتیجه ۷ مطالعه	-۰,۰۵ تا -۱,۴۶	Jackson and Weathersby, 1975
تقاضای افراد ۱۸-۲۴ ساله برای آموزش عالی	-۱	Jackson and Weathersby, 1976
برای دانشگاه هاوایی	-۰,۶	Ghali, Miklius, and Wade, 1977
نتیجه ۱۰ مطالعه	-۰,۰۵ تا -۱,۵۳	McPherson, 1978
تقاضای دانشجویان غیر مقیم برای دانشگاه های پنسیلوانیا	-۰,۰۹ تا -۰,۷۵	Morgan (1983)
نتیجه ۲۵ مطالعه	-۰,۲ تا -۲,۴	Leslie & Brinkman, 1987
پیشنهاد برای اهداف سیاست گذاری	-۰,۶	Leslie & Brinkman, 1987
کشش احتمال ثبت نام	-۰,۴۹	Savoca, 1990
کالج‌های جامع عمومی و کالج‌های محلی دو و چهارساله	-۱	Rouse, 1994
کالج‌های محلی کالیفرنیا	-۰,۱۵	Shires, 1995
دانشگاه ایالتی کالیفرنیا	-۰,۲	
دانشگاه کالیفرنیا	-۰,۰۵	
برای دانشگاه های هلند	-۰,۰۴ تا -۰,۵	Sterken, 1995
دانشگاه با رتبه بالاتر دارای کشش تقاضای کمتر از دانشگاه با رتبه پایین تر است.		Chressanthi, 1996
کالج‌های محلی	-۰,۳۶	Heller, 1997
برای انواع مؤسسات آموزش عالی	-۰,۵ تا -۱	Heller, 1997
برای تمام مؤسسات آموزش عالی بلغارستان	-۰,۴۲۶	Duchesne and Nonneman, 1998
برای دانشجویان غیرمقیم دانشگاه های پنسیلوانیا برای دانشجویان مقیم دانشگاه های پنسیلوانیا	-۱,۵۱ برای شهریه واقعی -۱,۸ برای هزینه واقعی -۰,۷۷ برای هزینه واقعی	Noorbakhsh and Clup, 2002
برای دانشجویان بی نیاز به کمک مالی	-۱	Buss et al, 2004
تقاضا برای کالج‌های علوم انسانی	-0.600	Buss et al, 2004
برای تمام دانشگاه های ایالت آنتاریو کانادا	-۰,۲۶۵	Mueller and Rockerbie, 2005

منبع: استخراج شده از ادبیات توسط محقق

از بررسی جدول بالا نتایج زیر حاصل می‌شود:

- ۱- تقاضای خدمات آموزش نسبت به شهریه تعیین شده توسط دانشگاه حساس است. با افزایش شهریه تقاضا برای خدمات آموزش عالی کاهش می‌یابد.
 - ۲- دانشگاه‌های مشهور کشتش تقاضای پایین تری دارند.
 - ۳- اندازه دقیق اثر با توجه به روش استفاده شده، داده‌های استفاده شده، نوع متقاضیان و نوع مؤسسه آموزش عالی متفاوت است.
 - ۴- کشتش تقاضا برای دهک‌های درآمدی مختلف متفاوت است. به عنوان مثال اگر کشتش تقاضای خدمات آموزش عالی برای دهک درآمدی ششم حدود ۱ باشد، برای دهک‌های بعدی به ترتیب ۰/۷۵، ۰/۵، ۰/۳ و ۰/۲ خواهد بود.
 - ۵- کشتش تقاضای خدمات آموزش عالی در ایران در مقایسه با دیگر کشورها نسبتاً پایین است. یعنی تمایل به پرداخت به آموزش عالی نسبتاً بالا است.
- شهریه پیشنهاد شده توسط دانشگاه‌های کشور مبداء و دانشگاه‌های کشورهای رقیب و هزینه زندگی در آنها نیز تقاضای آموزش عالی از کشور مورد نظر را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Conlon et al 2016). توتکوشین و حالیز (Toutkoushian and Hollis 1998) نشان داده‌اند که یک درصد افزایش در شهریه دانشگاه‌های خصوصی موجب ۰/۲ درصد افزایش در تقاضا برای دانشگاه‌های عمومی می‌شود. بوسس و همکارانش (Buss et al 2004) نشان داده‌اند که یک درصد افزایش در هزینه سایر کالج‌ها، موجب افزایش ۵۶/۰ درصد تقاضا برای کالج‌های علوم انسانی می‌شود.

کیفیت دانشگاه: کیفیت نظام آموزش عالی بطور عام و «کیفیت دانشگاه» بطور خاص مهمترین عامل تعیین‌کننده تقاضای آموزش عالی از آن دانشگاه یا نظام آموزش عالی است (Gonzalez et al 2011; McCann and Sheppard 2001; Ono 2001). هر چقدر کیفیت دانشگاه بالاتر باشد، تقاضا برای آن دانشگاه بیشتر خواهد بود. کیفیت خدمات آموزشی دانشگاه‌ها تابعی از کیفیت نهاده‌ها از قبیل هیأت علمی، تجهیزات، ساختمان، اندازه کلاس و غیره است. کیفیت هیأت علمی نیز وابسته به برنامه‌های توسعه هیأت علمی و میزان رتبه علمی آن است. کیفیت

تجهیزات به تکنولوژی آن وابسته است و کیفیت ساختمان به فضای سرانه آن بستگی دارد.

لازم به توجه است که توانایی و استعداد تحصیلی دانشجو اثر مهمی بر کیفیت تحصیل در دانشگاه بر جای می‌گذارد و موجب افزایش تقاضا برای کالج‌ها در سال‌های بعد می‌گردد. بوسس و همکارانش (Buss et al 2004) نشان داده‌اند که یک درصد افزایش در نمره‌های آزمون ورودی دانشگاه‌ها موجب افزایش ۰/۳۶۷ درصد در تقاضا برای کالج‌ها می‌گردد. کشش کیفیتی تقاضا برای آموزش عالی نقش مهمی در تعیین تقاضا برای خدمات بین‌المللی آموزش عالی دارد. بوسس و همکارانش (Buss et al 2004) نشان داده‌اند که یک درصد کاهش در نسبت دانشجو به استاد و نرخ فارغ‌التحصیلی به موقع در سطح کالج به ترتیب موجب افزایش ۰/۱۲۸ و ۰/۹۳۶ درصد در تقاضا برای تحصیل در کالج می‌گردد.

رتبه‌های جهانی یک دانشگاه حکایت از سطح کیفیت آن دانشگاه دارد. کیفیت برای دانشگاه شهرت، ارزش و پرستیژ اجتماعی و جهانی به ارمغان می‌آورد. تحلیل‌های اقتصادسنجی از رابطه مثبت بین رتبه جهانی دانشگاه و تعداد دانشجوی خارجی و دانشجوی بین‌المللی در آن دانشگاه حکایت دارند (Monks and Ehrenberg 1999; Mueller and Rockerbie 2005). متقاضیان تحصیل در خارج از کشور تلاش می‌کنند در دانشگاه مشهور پذیرفته شوند. دانشگاه‌هایی که دارای کیفیت و رتبه بالاتری هستند، شهریه و هزینه تحصیلی بالاتری نیز دارند. اما، متقاضیان ثروتمند آموزش عالی، قبل از شهریه و هزینه تحصیلی، شهرت دانشگاه را مد نظر قرار می‌دهند (Cyrenne and Grant 2009).

کشش قیمتی تقاضا با عوامل ساختاری مانند شهرت تاریخی دانشگاه، رتبه جهانی دانشگاه و مکان جغرافیایی و ملیت دانشگاه مرتبط است. معمولاً کشش قیمتی تقاضا برای دانشگاه‌های مشهور و رتبه بالا بسیار پایین است. در مقابل، کشش تقاضا برای دانشگاه‌های که در مکان‌های توسعه نیافته جای گرفته‌اند بسیار بالا است.

سطح توسعه علم و فناوری: زیست بومی که توانایی و ظرفیت بالایی در تولید و توزیع دانش دارد، زیست بوم مطلوب تری برای تحصیل است. افراد تمایل به

تحصیل در کشورهایی دارند که از سطح علمی توسعه یافته تری برخوردار باشند. در واقع هر چقدر سطح علمی کشوری توسعه یافته‌تر باشد، تقاضا برای تحصیل در آن کشور بیشتر خواهد بود. سطح توسعه نظام علمی در یک کشور با «نمایه دانش» اندازه‌گیری می‌شود. بررسی‌ها و تحلیل‌های همبستگی آماری نشان می‌دهند که تعداد دانشجوی خارجی غیر مقیم در یک کشور با نمایه دانش آن کشور همبستگی دارد و شدت همبستگی حدود $0/3057$ است. از نظر نمایه دانش، ایران در بین ۱۴۰ کشور در رتبه ۸۲ قرار دارد. به جزء چین، روسیه و آفریقای جنوبی، صادرکنندگان عمده خدمات آموزش عالی کشورهایی هستند که از نظر توسعه علمی در رتبه ۲۵ تا ۲۵ قرار دارند. بنابراین، از نظر این عامل نیز دانشگاه‌های واقع در ایران شانس بیشتری برای جذب دانشجوی خارجی بیش از وضع موجود نخواهند داشت. افراد بیشتر تمایل به تحصیل در کشورهایی دارند که از نظام نوآوری پویا برخوردار باشند و از نظر تکنولوژیک، پیشرفته باشند. در واقع هر چقدر سطح فناوری کشوری توسعه یافته‌تر باشد تقاضا برای تحصیل در آن کشور بیشتر می‌شود. سطح توسعه نظام علمی در یک کشور با نمایه نوآوری اندازه‌گیری می‌شود. بررسی‌ها و تحلیل‌های همبستگی آماری نشان می‌دهد که تعداد دانشجوی خارجی غیر مقیم در یک کشور با نمایه نوآوری آن کشور همبستگی دارد و شدت همبستگی حدود $0/5157$ است. از نظر نمایه نوآوری، ایران در بین ۱۴۰ کشور در رتبه ۷۶ قرار دارد. به جزء چین، روسیه، آفریقای جنوبی و اوکراین، صادرکنندگان عمده خدمات آموزش عالی کشورهایی هستند که از نظر نوآوری در رتبه ۲۸ تا ۲۸ قرار دارند. بنابراین، از نظر این عامل نیز دانشگاه‌های واقع در ایران شانس بیشتری برای جذب دانشجوی خارجی بیش از وضع موجود نخواهند داشت.

حمایت دانشگاه از دانشجو: حمایت مادی و معنوی از دانشجو توسط اساتید و دانشگاه؛ پرداخت گرنت به دانشجو توسط کشور میزبان؛ هزینه زندگی و تحصیل در کشور های میزبان و مبداء؛ از جمله عوامل اقتصادی هستند که تقاضای برای تحصیل در یک دانشگاه‌ها خارجی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. همچنین، کمک‌های مالی نقدی و غیر نقدی از قبیل وام تحصیلی، کار دانشجویی و اعطای امتیاز

شایستگی توسط دانشگاه، بطور قابل توجهی تقاضا برای آن دانشگاه را افزایش می‌دهند. بوسس و همکارانش (Buss et al, 2004) در مطالعه تقاضا برای کالج‌های علوم انسانی ایالات متحده آمریکا نشان داده‌اند که یک درصد افزایش امتیاز واقعی مبتنی بر شایستگی و کار دانشجویی و وام تحصیلی، به ترتیب تقاضا برای دانشگاه را ۰/۲۵۵ و ۰/۰۱۲ درصد افزایش می‌دهد.

عامل دیگر تعیین‌کننده تقاضا برای تحصیل در یک دانشگاه امکانات رفاهی و زیستی از قبیل باشگاه ورزشی، خوابگاه و غیره است. هر چقدر امکانات زیستی و رفاهی بهتری برای دانشجو فراهم شود، تقاضا برای ثبت نام در دانشگاه بیشتر می‌شود.

سایر فعالیت‌های دانشگاه: سایر فعالیت‌های دانشگاه‌ها از جمله فعالیت‌های تحقیقاتی، توسعه اختراع و کارآفرینی که موجب افزایش منابع مالی دانشگاه‌ها می‌گردد، کیفیت فعالیت‌های آموزشی دانشگاه را افزایش می‌دهد و باعث افزایش تقاضا برای آنها می‌گردد. یکی از مأموریت‌های مهم دانشگاه تولید دانش و تجاری‌سازی آن است. یکی از روش‌های عمده تجاری‌سازی دانش تولید شده در دانشگاه ارائه خدمات علمی، فنی و حرفه‌ای به بنگاه‌های صنعتی و سازمان‌های دولتی است که طی آن دانشگاه دانش علمی و تکنولوژیک خود را برای حل مسائل عملی بنگاه‌های صنعتی و سازمان‌های دولتی بکار می‌گیرد. تقاضا برای خدمات علمی، فنی و حرفه‌ای یک دانشگاه بین‌المللی تابعی از عوامل متنوع است. در ادامه مهم‌ترین این عوامل به اختصار تشریح می‌شود.

شهرت تحقیقاتی و کارآفرینی دانشگاه: بنگاه‌های صنعتی بیشتر تمایل دارند خدمات علمی، فنی و حرفه‌ای مورد نیاز خود را از دانشگاه‌هایی تقاضا کنند که از نظر تحقیقاتی و کارآفرینی شهرت جهانی دارند و در سطح ملی از پرستیز بالایی برخوردار هستند. اما سازمان‌های دولتی تمایل دارند خدمات مورد نیاز خود را از دانشگاه‌هایی دریافت کنند که در سطح ملی از شهرت و پرستیژ برخوردارند.

اطلاع‌رسانی در خصوص خدمات علمی، فنی و حرفه‌ای قابل عرضه: بنگاه‌های صنعتی و سازمان‌های دولتی همواره نیازمند دانش تکنولوژیک جدید برای حل مسائل خود هستند؛ اما از نیازهای خود آگاهی لازم و کافی ندارند. تنها با اطلاع از

نیازهای شناختی خود اقدام به تقاضای دانش و در نتیجه تقاضای خدمات، علمی، فنی و حرفه ای از دانشگاه می‌کنند. بنابراین، انگیزه تقاضای خدمات فنی و حرفه ای در ابتدا اطلاع‌رسانی در خصوص خدمات علمی، فنی و حرفه ای قابل عرضه در حوزه‌های مختلف است.

کیفیت خدمات: هر چقدر کیفیت ارائه خدمات توسط دانشگاه بهتر باشد، تقاضا برای خدمات علمی، فنی و حرفه ای دانشگاه بهتر خواهد بود. کیفیت ارائه خدمات وابسته به کیفیت اعضای هیأت علمی و کارشناسان دانشگاه به عنوان پرسنل ارائه خدمات و چگونگی مدیریت و سازماندهی ارائه خدمات است. برای ارائه خدمات علمی و فنی و حرفه ای مطلوب دانشگاه باید مراکز مناسبی ایجاد کند و کارشناس متخصص بازاریابی استخدام نماید و همچنین بین اعضای هیأت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی از یک طرف و کارفرمایان صنعتی از طرف دیگر تعامل ایجاد نماید.

بوسس و همکارانش (Buss et al 2004) در مطالعه تقاضا برای کالج‌های علوم انسانی ایالات متحده آمریکا نشان داده‌اند که یک درصد افزایش در درآمدهای غیر شهریه ای یک دانشگاه، موجب ۰/۴۴۲ درصد افزایش در تقاضا برای آن دانشگاه می‌شود.

شکاف توسعه در نظام آموزش عالی: اولین عاملی که افراد را برای تحصیل در خارج از یک کشور جلب می‌کند محدودیت فرصت‌های دسترسی و چشم‌انداز آموزش عالی در داخل کشور مبداء است. گونزالز و همکاران (Gonzalez et al 2011) نشان دادند که زمینه‌های آموزشی در کشورهای مقصد و مبداء نقش مهمی در تقاضای آموزش عالی و جذب دانش در یک کشور دارند. نایدو (Naidoo, 2007) برای انگلستان و لیو و وانگ (Liu and Wang, 2008) در کل، نتیجه گرفتند که دسترسی به آموزش عالی در کشور مبداء، جابجایی بین‌المللی دانشجو (ISM) را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

با توجه به اینکه در اغلب کشورهای در حال توسعه دسترسی به فرصت‌های آموزش عالی پایین است و خدمات آموزش عالی کیفیت لازم را ندارد، بخش قابل

توجهی از جوانان این کشورها به تحصیل در خارج از کشور خود گرایش دارند. این افراد تمایل به تحصیل در کشورهایی را دارند که از نظام آموزشی توسعه یافته‌ای برخوردار باشند. سطح توسعه نظام آموزشی در یک کشور با «نرخ ناخالص ثبت نام ترکیبی» یا «نمایه آموزش» اندازه‌گیری می‌شود. نمایه آموزش یکی از مؤلفه‌های مهم نمایه سرمایه انسانی است که توسط «UNDP» محاسبه می‌شود. بررسی‌ها و تحلیل‌های همبستگی آماری نشان می‌دهد که «سهم تعداد دانشجوی خارجی غیر مقیم در یک کشور از کل ثبت نام در آن کشور» به عنوان نماینده تقاضای بین‌المللی خدمات آموزش عالی با نرخ ثبت نام ترکیبی و نمایه آموزش آن کشور همبستگی دارد و شدت همبستگی آنها به ترتیب حدود ۰/۴۰۵۵ و ۰/۴۵۶۵ است. از نظر نمایه آموزشی ایران در بین ۱۵۰ کشور در رتبه ۹۸ قرار دارد. به جزء چین و آفریقای جنوبی صادرکنندگان عمده خدمات آموزش عالی کشورهایی هستند که از نظر توسعه آموزشی در رتبه ۱ تا ۳۵ قرار دارند (جدول ۳). بنابراین، با توجه به این عامل دانشگاه‌های ایران از جمله دانشگاه تهران شانس خوبی برای جذب دانشجوی خارجی بیش از وضع موجود نخواهند داشت.

دانشگاه بین‌المللی: در هر کشور، هر چقدر دانشگاه‌ها دارای ماهیت بین‌المللی باشند، تقاضا برای آن دانشگاه از کشورهای دیگر بیشتر خواهد بود. یک دانشگاه بین‌المللی، دانشگاهی است که اعضای هیأت علمی آن جهانی می‌اندیشند و جهانی عمل می‌کنند؛ برنامه‌های آموزشی و درسی-اش متنوع و جهانی است؛ در دانشگاه بین‌المللی پژوهش و فناوری اهمیت بیشتری دارد؛ دانشگاه‌های بین‌المللی در مرزهای دانش حرکت می‌کنند و رشته‌های جدید دایر می‌کنند؛ دانشگاه‌های بین‌المللی بزرگ، عمومی و در کلاس جهان هستند؛ کیفیت خدمات آموزش عالی بسیار بالا است.

۳-۱. دسترسی به کار و شغل بهتر

شرایط اقتصادی دو کشور مقصد و مبداء در زمان حال و چشم انداز آن در آینده نقش مهمی در جابجایی بین‌المللی دانشجویان دارد. چون دانشجویان و خانواده‌های

آنها در تصمیم‌گیری برای ثبت نام در یک دانشگاه خارجی، مؤلفه‌های متنوعی از بازارکار در کشورهای مبداء و مقصد را مد نظر قرار می‌دهند. از جمله این مؤلفه‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: نرخ بیکاری پایین و چشم انداز شغلی خوبی در کشور مقصد و نرخ بیکاری بالا و چشم انداز شغلی بد در کشور مبداء، حقوق و دستمزد بالا در کشور مقصد و حقوق و دستمزد پایین در کشور مبداء، محیط کسب و کار بهتری و پویاتر در کشور مقصد و محیط کسب و کار نامناسب در کشور مبداء؛ اکوسیستم‌های قوی برای نوآوری و کارآفرینی در کشور مقصد و فقدان اکوسیستم‌های نوآوری و کارآفرینی در کشور مبداء، تنوع شغل و حرفه زیاد در کشور مقصد و تنوع پایین شغل و حرفه در کشور مقصد؛ سهم بالای فعالیت‌ها و شغل‌های مبتنی بر دانش در کشور مقصد و سهم پایین فعالیت‌ها و شغل‌های مبتنی بر

توانایی به پرداخت، بازدهی مورد انتظار و هزینه‌های فرصت ثبت نام در دانشگاه به وضعیت اقتصادی کشور متقاضی در زمان حال و آینده بستگی دارد. وضعیت جاری اقتصاد کشورها با رشد اقتصادی واقعی، نرخ بهره و نرخ بیکاری اندازه‌گیری می‌شود. محققان نشان داده‌اند که با افزایش درآمد سرانه واقعی کشور، تقاضا برای خدمات آموزش عالی توسط آن کشور افزایش می‌یابد. در مقابل با افزایش نرخ بهره به دلیل افزایش هزینه فرصت سرمایه‌گذاری تقاضا برای آموزش عالی کاهش پیدا می‌کند. اما، اثر نرخ بیکاری در زمان حال و آینده در کشور متقاضی متفاوت است. نرخ بیکاری در زمان حال، هزینه فرصت تحصیل را کاهش، و تقاضا برای خدمات آموزش عالی را افزایش می‌دهد. در کنار آن بیکاری والدین موجب کاهش درآمد و در نتیجه کاهش تقاضا برای آموزش عالی می‌شود. در مقابل، افزایش نرخ بیکاری در آینده باعث افت عایدی‌های تحصیل و متعاقب آن کاهش تقاضای آموزش عالی در زمان حال می‌شود. بوسس و همکارانش (Buss et al, 2004) نشان داده‌اند ۱ درصد افزایش در درآمد سرانه واقعی کشور موجب افزایش ۱/۲۱ درصد در تقاضای خدمات آموزش عالی می‌شود؛ اما یک درصد افزایش در نرخ بهره موجب کاهش ۰/۰۸۹ درصد در تقاضای خدمات آموزش عالی در سطح لیسانس می‌گردد.

گونزالز و همکاران (Gonzalez et al, 2011) نشان دادند که متغیرهای اقتصادی مانند نرخ ارز، قیمت انرژی، هزینه زندگی و غیره نقش مهمی در جذب دانشجوی خارجی دارند. هر چقدر هزینه زندگی در کشور میزبان بالا باشد، تقاضا برای تحصیل در آن کشور کاهش پیدا می‌کند، اما در کشورهایی که هزینه تحصیل و زندگی بالا است، فرصت اشتغال نیز بالا است. کشور های پیشرفته مانند ایالات متحده امریکا دانشجویان خارجی را استخدام می‌کنند. از این رو، معمولاً اثر فرصت اشتغال، اثر منفی هزینه زندگی را خنثی می‌کند. بنابراین، افراد تمایل دارند در کشورهایی تحصیل کنند که از نظر اقتصادی پیشرفته و پویا باشند و نرخ بیکاری در آنها پایین باشد و بتوانند مخارج آموزشی خود را تأمین کنند (World bank 2007). بررسی‌ها و تحلیل‌های همبستگی آماری نشان می‌دهد که تعداد دانشجویهای خارجی غیر مقیم در یک کشور با نرخ بیکاری و نمایه تولید ناخالص داخلی آن کشور همبستگی دارد و شدت همبستگی به ترتیب حدود ۰/۵۰۵۵ و ۰/۳۵۶۵ است.

۴-۱. تعاملات بین‌المللی

جابجایی راحت، ساده و با نشاط از یک زیست بوم به زیست بوم دیگر نیازمند تعاملات بین‌المللی خاصی است که توسط دانشجویان، خانواده آنها و دولت‌های کشورهای مقصد مورد توجه قرار می‌گیرد. در ادامه بعضی از این تعاملات بررسی می‌شود.

روابط بین‌المللی: هر چقدر کشوری روابط اقتصادی، سیاسی و فرهنگی حسنه‌ای با دیگر کشورها جهان و منطقه داشته باشد، تقاضا برای تحصیل در آن کشور افزایش می‌یابد. کشورهای صادر کننده عمده خدمات آموزش عالی کشورهایی هستند که با اکثر کشورهای جهان و منطقه جغرافیایی خود رابطه حسنه دارند و عضو سازمان‌های مهم بین‌المللی اقتصادی، سیاسی و فرهنگی از جمله سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD)، گروه ۷ و سازمان تجارت جهانی و غیره

هستند. این در حالی است که ایران رابطه حسنه‌ای با کشورهای پیشرفته جهان و منطقه ندارد.

وی (Wei 2013) تعیین‌کننده‌های اقتصادی و آموزشی جذب انواع دانشجوی بین‌المللی توسط کشورها را مطالعه کرده و نشان داده است که حجم تجارت کالا بین کشورها، جابجایی دانشجویان بین‌المللی میان مرزها را تسهیل می‌کند؛ جابجایی دانشجویان بین‌المللی از کشورهای در حال توسعه (به عنوان مبداء) به کشورهای در حال توسعه دیگر (به عنوان مقصد)، وزن‌های همسان برای عوامل آموزشی و اقتصادی در نظر گرفته می‌شود؛ در حالی که در جابجایی دانشجویان بین‌المللی از کشورهای در حال توسعه (به عنوان مبداء) به کشورهای توسعه یافته (به عنوان مقصد احتمالی)، تنها عوامل اقتصادی مورد توجه قرار می‌گیرند. از سوی دیگر، حرکت دانشجویان بین‌المللی از کشورهای توسعه یافته (به عنوان مبداء) به کشورهای توسعه یافته دیگر (به عنوان مقصد) آموزش عالی را بیشتر از دیگر مؤلفه‌های زیست بوم ارزش‌گذاری می‌کند؛ در حالی که در جابجایی دانشجویان بین‌المللی از کشورهای توسعه یافته به کشورهای در حال توسعه (به عنوان مقصد)، تنها آموزش‌های خاص مورد توجه قرار می‌گیرد.

فناوری اطلاعات: فناوری اطلاعات در کل موجب افزایش جابجایی بین‌المللی دانشجو و یادگیری از راه دور بین‌المللی می‌شود. مطالعات بانک جهانی (World Bank 2007) نشان داده است در کشورهایی که دسترسی ساده و ارزان به فناوری اطلاعات پیشرفته وجود دارد، تقاضای خارجی برای خدمات آموزش عالی از دانشگاه‌های آن کشور بالا است چون فناوری اطلاعات پیشرفته، موجب کاهش هزینه‌های تحصیلی، ایاب و ذهاب، دسترسی به منابع علمی و آموزشی، خدمات اجتماعی و غیره می‌شود. سطح توسعه فناوری اطلاعات در یک کشور با نمایه فناوری اطلاعات اندازه‌گیری می‌شود. بررسی‌ها و تحلیل‌های همبستگی آماری نشان می‌دهد که تعداد دانشجوی خارجی غیرمقیم در یک کشور با نمایه فناوری اطلاعات آن کشور همبستگی مثبت دارد و شدت همبستگی نزدیک ۰/۳۲۴۷ است. از نظر نمایه فناوری اطلاعات، ایران در بین ۱۴۰ کشور در رتبه ۶۳ قرار دارد. به جزء چین،

روسیه، آفریقای جنوبی و اوکراین صادرکنندگان عمده خدمات آموزش عالی کشورهایی هستند که از نظر فناوری اطلاعات در رتبه ۱ تا ۳۰ قرار دارند. بنابراین، از این نظر نیز دانشگاه‌های ایران از جمله دانشگاه تهران و پردیس کیش، دانشگاه تهران شانس برای جذب دانشجوی خارجی بیش از وضع موجود نخواهند داشت.

فاصله جغرافیایی: تعاملات بین‌المللی با نزدیکی جغرافیایی بیشتر می‌شود. کشورهای همسایه دوست، تعاملات بیشتری با یکدیگر دارند. نزدیکی جغرافیایی بنگاه صنعتی و سازمان دولتی از دانشگاه نیز تعیین کننده تقاضا برای خدمات علمی، فنی و حرفه‌ای از دانشگاه است. اصولاً، بنگاه‌های صنعتی و سازمان‌های دولتی و عمومی از دانشگاه‌های نزدیک به خود تقاضای خدمات فنی و حرفه‌ای می‌کنند. در شرایط مساوی افراد معمولاً به دلیل کاهش بعد مسافت و هزینه‌های روانی (McCann and Sheppard 2001) و کاهش هزینه‌های ایاب و ذهاب، تمایل دارند در کشور و دانشگاه نزدیک به محل سکونت خود ادامه تحصیل دهند. در داخل یک کشور نیز افراد تمایل دارند در دانشگاه نزدیک به محل سکونت ثبت نام کنند (Gonzalez et al 2011).

شبکه‌های اجتماعی: بیچ (Beech, 2015) نقش شبکه‌های اجتماعی از دوستان و آشنایان بر تصمیم افراد برای تحصیل در خارج تحلیل کرد. بر این اساس تقاضای قبلی برای تحصیل در یک دانشگاه، تقاضای جدید برای آن دانشگاه را تحریک می‌کند. یکی از بهترین ابزارهای بازاریابی، توصیه مثبت دانشجویان می‌باشد (Maringe & Foskett, 2010:103) و دانشجویان فعلی دانشگاه‌ها در هر کشوری، می‌توانند بازاریابانی برای جذب سایر دانشجویان باشند. این مهم، عمدتاً از طریق شبکه‌های اجتماعی اتفاق می‌افتد.

پذیرش مهاجر: تقاضای آموزش عالی از خارج و مهاجرت به خارج و همچنین جذب دانشجوی و جذب مهاجر از خارج رابطه متقابل دارند. خیلی از افراد با هدف مهاجرت متقاضی خدمات آموزش عالی از خارج می‌شوند؛ در مقابل، خیلی از مهاجران اقدام به تحصیل در خارج می‌کنند و بعضی از دانشجویان پس از فراغت از تحصیل تقاضای مهاجرت می‌دهند و به عنوان مهاجر پذیرفته می‌شوند. مهاجران

در کشور «الف» از کشور «ب» باعث جذب دانشجوی در کشور «الف» از کشور «ب» می‌شود؛ هرچقدر تعداد مهاجر در کشور «الف» از کشور «ب» بیشتر باشد، جذب دانشجوی توسط کشور «الف» از کشور «ب» بیشتر خواهد بود.

۵-۱. سیاست‌های دولت برای جذب دانشجو

امروزه، عرضه و تقاضای آموزش عالی بین‌المللی از طریق نیروهای بازار هماهنگ می‌شوند و بسیاری از دانشجویان بجای تکیه بر حمایت‌های نهادی و دولت، کانال‌های خود را برای تحصیل در خارج از کشور انتخاب می‌کنند. در حال حاضر جابجایی دانشجو کمتر به عنوان کمک و بیشتر به عنوان تجارت مورد توجه قرار گرفته است؛ هدف اصلی جابجایی دانشجو نیز بیشتر توسعه اقتصادی است تا مبادلات فرهنگی. جابجایی بین‌المللی دانشجویان نه تنها به بین‌المللی شدن نهادها کمک می‌کند، همچنین بر چشم اندازها و حرفه‌های بعدی و سبک زندگی خود دانشجویان تأثیر می‌گذارد.

نقش دولت‌ها از حمایت‌کننده‌های مستقیم به نقش تنظیم‌کننده‌ها و تسهیل‌کننده‌ها، هم در فرستادن دانشجو به خارج و هم در جذب دانشجو از خارج، تغییر کرده است.

سیاست‌های جذب در سطوح دانشگاه، بخش و ملی برای جذب دانشجوی خارجی بسیار تعیین‌کننده است. دانشگاه‌های پیشرو در زمینه‌ی جذب دانشجوی خارجی، سعی می‌کنند با بررسی‌های عمیق و گسترده به وضعیت موجود دانشجویان خارجی پی ببرند و با برطرف نمودن کاستی‌ها زمینه را برای پذیرش بیشتر و نیز بالا بردن رضایتمندی آن‌ها فراهم نمایند (یمنی و تیموری، ۱۳۹۴)؛ دولت‌ها با تعیین کمک مالی (وام، کار دانشجویی و امتیاز مبتنی بر شایستگی) و ارائه بورس تحصیلی، تغییر نرخ ارز خارجی و حتی تغییر عوامل زمینه‌ای و محیطی می‌توانند تقاضای بین‌المللی برای آموزش عالی داخلی را تحت تأثیر قرار دهند. به عنوان مثال، با فراهم سازی آزادی اجتماعی بیشتر می‌توانند به جذب دانشجو به دانشگاه‌های داخلی کمک کنند. همچنین با بهبود زیر ساخت‌های

فناوری اطلاعات می‌توانند موجب افزایش تقاضای خارجی‌ان برای خدمات آموزش عالی داخلی گردند (Gonzalez et al 2011).

افزایش تعداد دانشجویان در حال تحصیل در خارج از کشور، آموزش عالی را به یک کالای صادراتی عمده جهانی تبدیل کرده است. رقابت چشمگیری در بین کشورهای جهان برای جذب دانشجویان خارجی مشاهده می‌گردد (Gribble, 2008). در واقع، مسابقه‌ای هیجان‌انگیز برای جذب دانشجوی خارجی از سوی کشورهای مختلف، در حال انجام است. هر کشور سعی می‌کند تا با جذب دانشجوی خارجی بیشتر به منافع مدنظر خود دست یابد.

۲. تحلیل داده‌ها

محاسبه ضریب همبستگی: نتایج تحلیل ضریب همبستگی «سهم دانشجوی خارجی از کل ثبت نام در یک کشور» به عنوان نمایند تقاضای بالفعل خدمات آموزش عالی با بعضی از عوامل کلان بحث شده در بالا و وضعیت آنها در ایران در جدول (۴) نشان داده شده است. همچنانکه در این جدول نشان داده شده است، نمایه توسعه انسانی به عنوان نماینده «ویژگی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یک کشور» مهمترین عاملی است که افراد را برای تحصیل در یک کشور جلب می‌کند. پس از این، عامل زبان رسمی کشور و زبان دانشگاهی قرار دارد. وضعیت اشتغال، وضعیت توسعه فناوری، وضعیت توسعه آموزشی، وضعیت توسعه علمی، سیاست‌های مهاجرت و پذیرش دانشجوی خارجی، روابط بین الملل، وضعیت فناوری اطلاعات و ارتباطات و آب و هوای کشور به ترتیب در رتبه های بعدی قرار می‌گیرند.

جدول (۴): رتبه بندی عوامل کلان بر حسب میزان اثر

رتبه	عامل	شاخص	میزان همبستگی با سهم دانشجوی خارجی از کل ثبت‌نام	رتبه بندی	وضعیت ایران
۱	توسعه انسانی	نمایه توسعه انسانی	۰/۶۲۴۱	۱	نامناسب (رتبه ۸۸)
۲	وضعیت اشتغال	نرخ بیکاری	۰/۵۰۵۵	۳	بسیار نامناسب
۳	وضعیت توسعه علمی	نمایه دانش	۰/۴۳۶	۶	نامناسب (رتبه ۷۲)
۴	وضعیت توسعه فناوری	نمایه نوآوری	۰/۴۴۸	۵	نامناسب
۵	وضعیت توسعه آموزشی	نمایه آموزش	۰/۴۵۶۵	۴	نامناسب (۹۹)
۶	زبان رسمی کشور	امتیازی	۰/۵۳۲۶	۲	بسیار نامناسب
۸	روابط بین الملل	امتیازی	۰/۲۵۲	۸	بسیار نامناسب
۹	وضعیت فناوری اطلاعات	نمایه فناوری اطلاعات	۰/۲۴۱	۹	بسیار نامناسب
۱۰	آب و هوا	امتیازی	۰/۰۲۴۱	۱۰	مناسب
۱۱	فاصله جغرافیایی	دانشجوی منطقه ای	همبستگی وجود ندارد	۱۱	نامعلوم
۱۲	سیاست های پذیرش دانشجو خارجی	امتیازی	۰/۳۴۱	۷	نامناسب

منبع: محاسبه شده توسط محقق

تقاضای بین‌المللی برای خدمات آموزش عالی دانشگاه های ایران: اطلاعات دقیق در خصوص تقاضای بین‌المللی برای تحصیل در ایران وجود ندارد. اما با توجه به اینکه دولت ایران بطور جدی سیاست جذب دانشجوی بین‌المللی را دنبال می کند، به نظر می رسد تقاضا برای خدمات آموزش عالی ایران معادل دانشجویان ثبت نام شده باشد. به عبارت دیگر حداکثر تقاضای دنیا برای خدمات آموزش عالی ایران در ۲۰۰۸ بالغ بر ۱۲۳۳ نفر بود. در سال ۲۰۱۶ این رقم به ۱۸۶۹۸ افزایش یافت.

حدود ۲۰ درصد آن از کشورهای عربی مانند عراق، سوریه، یمن، لبنان بودند؛ ۷۵ درصد نیز از کشورهای آسیای غربی مانند افغانستان، پاکستان، آذربایجان، ترکمنستان و غیره جذب شده بودند. بررسی وضعیت دانشجویان خارجی ثبت نام کرده در ایران نشان می‌دهد که در حال حاضر افغانستان، سوریه، عراق، لبنان، پاکستان، ترکیه، چین، یمن، آذربایجان و سودان به ترتیب مهمترین مشتریان ایران هستند و بعضی از کشوری‌های پیشرفته، از جمله ایالات متحده آمریکا، انگلستان، ژاپن، آلمان و روسیه نیز برای مقاصد تجاری، سیاسی و علمی در رشته‌های زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه‌های ایران خدمات آموزش عالی دریافت می‌کنند.

جدول (۵): جذب دانشجو از مناطق مختلف در دهه گذشته

جذب دانشجو از	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷
کشورهای عربی	۲۶۶	۵۱۲	۶۱۴	۹۸۹	۸۷۷	۱۱۹۲	۱۳۳۱	-	۳۶۸۲
اروپای مرکزی و شرقی	۲۴	۲۲	۳۳	۵۲	۴۷	۴۷	۴۲	-	۱۱۱۳
آسیای مرکزی	۳۳	۴۷	۸۲	۶۲	۷۰	۸۵	۱۱۹	-	۲۴۲
آسیای شرقی و پاسیفیک	۳۹	۳۳	۵۱	۵۶	۵۰	۵۸	۵۶	-	۲۰۰
آمریکای لاتین و کارایب	۰	۰	۵	۰	۴	۰	۴	-	۲
آمریکای شمالی و اروپای غربی	۳۷	۱۴۳	۶	۳۳	۱۶	۶۹	۴۹	-	۱۰۸
آسیای جنوب غربی	۶۱۹	۶۹۵	۲۲۱۱	۲۸۹۱	۳۳۳۰	۵۳۷۹	۹۲۴۴	-	۱۴۱۰۹
جنوب صحرای افریقا	۱۰	۹	۱۱	۲۴	۶	۲۷	۴۳	-	۱۲۱
مناطق دیگر	۱۹۵	۰	۱۶۹	۳۳۵	۱۱۲	۰	۰	-	۱۲۱
کل	۱۳۳۳	۱۴۵۱	۳۱۸۲	۴۴۴۲	۴۵۱۲	۷۰۵۷	۱۱۲۸۸	۸	۱۸۶۹۸

منبع: Unesco, 2018

تعیین مشتریان و رقبای بالقوه ایران در صادرات خدمات آموزش عالی: با توجه به عوامل کلان ساختاری مورد بحث در بخش اول و با توجه به تقاضای موجود، جمهوری اسلامی ایران پتانسیل بالایی برای توسعه صادرات خدمات آموزش عالی ندارد و در عرصه جهانی تنها توانایی رقابت با کشورهایی را دارد که رتبه توسعه

انسانی، توسعه اقتصادی (۴۹)، توسعه آموزشی (۹۸)، توسعه علمی (۸۲)، توسعه فناوری (۷۶) و توسعه فناوری اطلاعات (۶۳) شان به ترتیب بالاتر از ۸۸، ۵۰، ۹۸، ۸۲، ۷۶ و ۶۳ باشد. به عبارت دیگر، ایران بهتر است مشتریان بالقوه و عمده خود برای صادرات خدمات آموزش عالی را در میان این کشورها جستجو کند.

البته، در این چارچوب برای تعیین دقیق مشتریان و رقبای بالقوه ایران در رابطه با صادرات خدمات آموزش عالی، دو عامل تجانس فرهنگی و نزدیکی جغرافیایی^۱ را نیز باید مورد توجه قرار داد. از این منظر مشتریان عمده خدمات آموزش عالی کشورهای منطقه نشان داده شده در نقشه (۱) خواهند بود. البته، خدمات آموزش عالی ایران مشتریان اندک و پراکنده ای از دیگر کشورهای جهان داشته و خواهد داشت. کشورهای نشان داده شده در این نقشه را کشورهای مشتری می‌نامیم. یعنی، در چارچوب بازار بین‌المللی خدمات آموزش عالی که یک بازار رقابتی است، علاوه بر توافقی‌های علمی و فرهنگی به احتمال قریب به یقین اکثریت مشتریان خدمات آموزش عالی ایران از کشورهای نشان داده شده در شکل (۱) خواهند بود.

شکل (۱): برد جغرافیایی تقاضا برای آموزش عالی ایران

۱. لازم به ذکر است که در اینجا مقابله دانشجو به دلیل توافق نامه های سیاسی خاص با کشور های دور و نامتجانس در نظر گرفته نمی شود.

کشورهای به اصلاح مشتری در سال ۲۰۰۸ حدود یک میلیون بیست و پنج هزار نفر واردات خدمات آموزش عالی داشته‌اند. از این تعداد حدود ۸۸ درصد در کشورهای تحصیل می‌کردند که سطح توسعه بالاتر از ایران داشته‌اند و ایران در کوتاه مدت و میان مدت توانایی رقابت با آنها را ندارد؛ نمی‌تواند متقاضیان آنها را بطرف خود جلب کند: تنها حدود ۱۲ درصد از دانشجویان کشورهای مشتری در کشورهای تحصیل می‌کنند که سطح توسعه پایین‌تر از ایران دارند و ایران توانایی رقابت با آنها را دارد. این کشورها را می‌توان کشورهای رقیب نامید. ایران، با بازاریابی و طراحی اصولی عوامل کارکردی، می‌تواند در کوتاه مدت و میان مدت مشتریان بالقوه کشورهای رقیب را به سوی خود جلب کند. در میان کشورهای مشتری، چین دارای بیشترین دانشجوی بین‌المللی بود که حدود ۹۷ درصد آنها در کشورهای با سطح توسعه بالاتر از ایران تحصیل می‌کردند.

جدول (۶): تقاضای مشتریان برای خدمات آموزش عالی بین‌المللی-۲۰۱۷

کشور	ارقام			
	کلی	به کشورهای توسعه یافته	به کشورهای کمتر توسعه یافته	سهم
افغانستان	28515	23730	4785	به کشورهای کمتر توسعه یافته 0/1678
الجزایر	21784	14508	7276	0/6660
آذربایجان	43127	25967	17160	0/3979
بحرین	5719	3907	1812	0/3168
بنگلادش	55787	391	55396	0/993
چین	869387	652910	216477	0/249
مصر	31822	5919	25903	0/814
هند	305970	90261	215709	0/705
اندونزی	45206	33267	11939	0/2641
ایران	50392	38877	11515	0/2285
عراق	30591	19404	11187	0/3657
اردن	23992	16698	7294	0/304
قرقیزستان	89505	73546	15959	0/1783
کویت	21609	13964	7645	0/3538
قرقریزستان	11608	7588	4020	0/3463
لبنان	16182	5615	10567	0/653
لیبی	12127	10225	1902	0/1568
عمان	15991	11317	4674	0/2923
پاکستان	52297	19454	32843	0/628
فلسطین	24518	5715	18803	0/7669
قطر	6380	4724	1656	0/2595
عربستان سعودی	89282	74059	15223	0/1705
سودان جنوبی	522	399	123	0/2347
سودان	12988	6611	6377	0/491
سوریه	44791	28232	16559	0/3697
تاجیکستان	20754	11680	9074	0/4372
تونس	20081	3534	16547	0/824
ترکیه	44471	37093	7378	0/1659
ترکمنستان	44690	14252	30438	0/6811
امارات متحده عربی	11503	9668	1835	0/1595
ازبکستان	33159	9590	23569	0/7108
یمن	24008	20212	3796	0/1581
کل	2,108,758	1,293,320	815,438	

منبع: (Unesco, 2018).

جدول (۶) کشورهای مشتری و کشورهای رقیب، و همچنین واردات و صادرات خدمات آموزش عالی در بین آنها را بر حسب تعداد دانشجو نشان می‌دهد. طبق این جدول مشتریان و رقبای بالقوه ایران همسان نیستند و اهمیت رقیب وابسته به اهمیت مشتری است. بررسی سطح توسعه انسانی، توسعه اقتصادی، توسعه

آموزشی، توسعه علمی، توسعه فناوری و توسعه فناوری اطلاعات در رابطه با مشتریان و رقبای بالقوه کمیت جمعیت دانشجوی خارجی آنها حکایت از آن دارد که مهمترین رقبای بالقوه ایران به ترتیب در کشور های اردن، قرقیزستان، ترکیه، اکراین و قزاقستان خواهند بود و در مقابل، کشورهای، افغانستان، پاکستان، چین، هند، عراق، امارات، اندونزی، بحرین، قطر و لبنان به ترتیب مهمترین مشتریان ایران می توانند باشند.

تعیین میزان تقاضای خارجی بالقوه برای خدمات آموزش عالی ایران: در شرایط همسان حداکثر تقاضای بالقوه سالانه برای خدمات آموزش عالی ایران معادل تقاضای بالفعل سالانه برای کلیه کشورهای رقیب است. میزان تقاضای بالفعل سالانه برای کشورهای رقیب که معادل ثبت نام جدید است، معین نیست. بنابراین، شرط لازم برای پیدا کردن تقاضای بالقوه سالانه برای ایران، پیدا کردن ورودی جدید دانشجوی کشورهای مشتری به کشورهای رقیب است. آمار مستقیم در خصوص ورود دانشجوی جدید از کشورهای مشتری به کشورهای رقیب وجود ندارد. اما این متغیر را بر اساس دانشجوی موجود از رابطه زیر می توان محاسبه کرد:

$$S_{ij} = S_{t-1j} + e_{ij} - g_{ij} \quad (1-2)$$

در این رابطه بیانگر تعداد دانشجوی خارجی در کشور رقیب^۱ در سال t است و نشان دهنده تعداد دانشجوی خارجی در کشور رقیب^۲ در سال قبل است. و به ترتیب تعداد ثبت نام جدید و فارغ التحصیلی دانشجوی خارجی در کشور رقیب^۳ در سال جاری (t) را نشان می دهد. با جابجایی متغیرهای رابطه (۱-۲) می توان تعداد ثبت نام جدید در کشورهای رقیب را از رابطه (۲-۲) پیدا کرد.

$$e_{ij} = S_{ij} - S_{t-1j} + g_{ij} \quad (1-3)$$

در این رابطه برای متغیر میزان فارغ التحصیلی در سال جاری، یعنی نیز آمار مستقیم وجود ندارد. اما با پیدا کردن نسبت تعداد فارغ التحصیلان سال t به تعداد

دانشجویان سال t در کشورهای رقیب می‌توان آن را تخمین زد. با فرض اینکه نسبت تعداد فارغ التحصیلان به تعداد دانشجویان کشور رقیب j در سال t را نشان دهد، از رابطه (۳-۱) قابل محاسبه است.

$$e_{ij} = s_{ij} - s_{0j} + w_{ij} \cdot s_{0j} \quad (۱-۴)$$

در رابطه بالا داریم: با توجه به معادله بالا میزان تقاضای بالفعل کشورهای مشتری برای خدمات آموزش عالی از کشورهای رقیب را به صورت جدول زیر می‌توان محاسبه کرد.

جدول (۷): تخمین تقاضای بالفعل برای خدمات آموزش عالی کشور رقیب

ورودی جدید	e_{ij}	w_{ij}	s_{ij}	s_{0j}	کشور رقیب
سهام از کل	تعداد	نسبت فارغ التحصیل به دانشجو	تعداد دانشجوی خارجی در حال تحصیل در ۲۰۱۶	تعداد دانشجوی خارجی در حال تحصیل در ۲۰۱۵	
۰/۶	۹۳۲	۰/۲۲۷	۴۱۷۰	۴۱۸۹	آذربایجان
۱/۹	۲۸۲۱	۰/۲۰۸	۱۲۲۰۱	۱۱۸۴۴	بلغارستان
۰/۰	۲۶	۰/۱۸۸	۶۹۳	۸۲۱	کرواسی
۱/۸	۲۶۵۰	۰/۲	۶۵۱۶	۴۸۳۲	قبرس
۷/۴	۱۱۰۰۴	۰/۱۹۶	۴۴۷۶۶	۴۱۹۹۳	هند
۷/۰	۱۰۴۵۸	۰/۲۷	۱۸۶۹۸	۱۱۲۸۸	ایران
۱۰/۲	۱۵۲۸۵	۰/۲۱۴	۴۷۰۲۲	۴۰۳۷۸	اردن
۳/۲	۴۷۳۱	۰/۲۱۸	۱۲۵۳۳	۹۹۷۷	قزاقستان
۲/۶	۳۹۲۸	۰/۱۳۱	۱۴۹۸۴	۱۲۷۲۳	قرقیزستان
۳/۲	۴۷۲۲	۰/۲	۱۷۰۲۹	۱۵۳۸۴	مراکش
۰/۷	۱۰۲۱	۰/۲	۳۸۷۸	۳۵۷۱	عمان
۱/۴	۲۰۷۶	۰/۱۷۱	۱۰۷۸۸	۱۰۵۰۹	قطر
۵/۸	۸۶۳۵	۰/۲۵۵	۲۵۸۲۴	۲۳۰۷۳	رومانی
۱۳/۹	۲۰۸۰۸	۰/۱۹۲	۷۹۸۵۴	۷۳۰۷۷	عربستان سعودی
۱/۵	۲۲۶۷	۰/۱۵۳	۱۰۶۹۰	۹۹۴۵	صروستان
۰/۸	۱۲۴۱	۰/۱۸۸	۱۰۰۷۲	۱۰۸۷۶	اسلوواکی
۰/۰	-۶۹	۰/۱۲۶	۱۵۶۲	۱۸۶۶	تاجیکستان
۱۹/۰	۲۸۴۲۸	۰/۱۷۶	۸۷۹۰۳	۷۲۱۷۸	ترکیه
۵/۹	۸۸۸۴	۰/۲۱۴	۵۴۱۴۴	۵۷۵۸۳	اکراین
۱۳/۱	۱۹۵۱۵	۰/۲۱۱	۷۷۴۶۳	۷۳۴۴۵	امارات
۱۰۰	۱۴۹۳۶۱	۰	۵۴۰۷۹۰	۴۸۹۵۵۲	جمع

منبع: دو ستون اول و دوم از بانک اطلاعاتی یونسکو در سال ۲۰۱۸ استخراج شده است.

جدول (۷) نشان می‌دهد که کل صادرات خدمات آموزش عالی رقبا در سال ۲۰۱۶ حدود ۵۴۱ هزار نفر بود. اما این حداکثر صادرات خدمات آموزش عالی (تقاضای بالقوه) است که هریک از کشورهای رقیب با آن مواجه هستند. در میان رقبا سهم سالانه ایران از صادرات خدمات آموزش عالی بسیار پایین و در حدود ۰/۶ درصد است. افزایش این سهم در طول زمان تا جایگاه کشور اردن (۱۹ درصد) نیازمند کوشش‌های اساسی و برنامه ریزی دقیق و بلندمدت است. اگر این کار صورت نپذیرد در چند سال آینده، ایران جایگاهی در صادرات خدمات آموزش عالی نخواهد داشت.

۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مطالعات بررسی شده در این گزارش نشان می‌دهد که یک دانشجوی بین‌المللی صرفاً به دنبال یک رشته خوب در دانشگاه خوب برای تحصیل نیست. بلکه در جستجوی یک زیست بوم مطلوب‌تر از زیست بوم موجود برای زندگی، تحصیل و کار است. یک زیست بوم مطلوب در ابعاد یاد شده دارای ویژگی‌هایی است که در ادامه به اختصار ارائه می‌شود:

زیست بومی برای زندگی مناسب است که دارای ویژگی‌های زیر باشد:

- ۱- دارای فضای باز و آزاد از نظر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی باشد؛
- ۲- دارای شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آرام و باثباتی باشد؛
- ۳- از زیرساخت‌های سخت (حمل و نقل داخلی، آب و برق و غیره) و زیر ساخت‌های نرم مناسب (فناوری اطلاعات و ارتباطات، قوانین و مقررات، بهداشت و درمان، خدمات مالی و بیمه) برخوردار باشد؛
- ۴- هزینه زندگی نسبت به درآمد قابل تصرف پایین باشد، بطوریکه با کار پاره وقت بتوان هزینه استاندارد زندگی را فراهم کرد؛
- ۵- آب و هوای مناسب داشته باشد، سرسبز و نه بیش از حد گرم و نه بیش از حد سرد باشد؛
- ۶- دارای زبان و ادبیات ساده برای یادگیری باشد و بیشتر منابع فناوری، علمی و فلسفی با آن زبان منتشر شده باشد؛

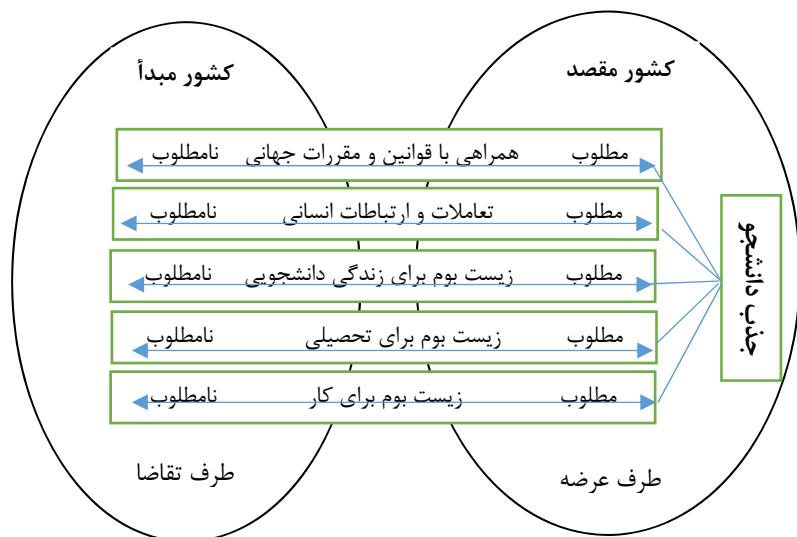
- ۷- دارای تنوع فرهنگی و اجتماعی (عدم تعصب نژادی، ملی و مذهبی) باشد و هر فرهنگی را پذیرا باشد؛
 - ۸- علم و تحصیل با ارزش باشد و حمایت اجتماعی از دانشجو وجود داشته باشد. در بعد دیگر، زیست بومی برای تحصیل مناسب است که از ویژگی‌های زیر برخوردار باشد:
 - ۱- از دانشگاه‌های با کیفیت (دارای شهرت ملی، منطقه‌ای و جهانی) برخوردار باشد؛
 - ۲- دانشگاه‌ها از نظر برنامه‌های درسی و آموزشی، فرهنگی و اجتماعی دارای ماهیت بین‌المللی باشند؛
 - ۳- نظام آموزش عالی از رشته‌ها و سطوح تحصیلی متنوع برخوردار باشد؛
 - ۴- توانایی و ظرفیت‌های بالایی برای تولید و توزیع دانش وجود داشته باشد؛
 - ۵- همکاری نزدیکی بین دانشگاه‌ها و صنایع محلی، منطقه‌ای، ملی و جهانی وجود داشته باشد؛
 - ۶- هزینه تحصیلی پایین باشد و همیاری دولتی و مردمی بالایی برای تحصیل افراد وجود داشته باشد؛
 - ۷- حمایت مادی و معنوی از دانشجو توسط اساتید و دانشگاه اعمال شود؛
 - ۸- دانشگاه امکانات بهداشتی، تغذیه‌ای و رفاهی بالای داشته باشد؛
 - در بعد سوم، زیست بومی برای کار مناسب است که دارای ویژگی‌های زیر باشد:
 - ۱- نرخ بیکاری پایین، فرصت‌های شغلی بالا و چشم‌انداز شغلی خوبی برای دانشجو وجود داشته باشد؛
 - ۲- حقوق و دستمزد بالایی برای کار دانشجویی وجود داشته باشد؛
 - ۳- محیط کسب و کار بهتری و پویاتری برای مهاجران وجود داشته باشد؛
 - ۴- اکوسیستم‌های قوی برای نوآوری و کارآفرینی شکل گرفته باشد؛
 - ۵- تنوع شغل و حرفه زیاد باشد؛
 - ۶- سهم فعالیت‌ها و شغل‌های مبتنی بر دانش بالا باشد.
- وضعیت مطلوب هریک از ویژگی‌های ابعاد یاد شده به عنوان عامل کشش کشور مقصد و وضعیت نامطلوب هریک از ویژگی‌های ابعاد یاد شده به عنوان عامل رانش

کشور مبداء تلقی می‌شود. عواملی که تقاضای آموزش عالی و جذب دانشجو را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بر اقدام به مهاجرت و پذیرش مهاجر نیز مؤثر است. زیست بومی با ویژگی‌های مطلوب از زندگی، تحصیل و کار را زیست بوم توسعه یافته می‌توان نامید. در مقابل، زیست بومی با ویژگی‌های نامطلوب از زندگی، تحصیل و کار را زیست بوم توسعه نیافته می‌نامیم. زیست بوم توسعه یافته افراد تحصیل کرده و دانشجویان را به طرف خود جلب و جذب می‌کند. در مقابل، زیست بوم توسعه نیافته افراد تحصیل کرده و دانشجویان را از خود دفع می‌کند. کشوری بیشترین دانشجو را جذب می‌کند که در هر سه بعد و در تمام ویژگی‌ها بهترین باشد. کشوری که می‌خواهد دانشجوی بیشتری از کشورهای دیگر جذب کند، باید ویژگی‌های یاد شده در ابعاد زندگی، تحصیل و کار را بهبود بخشد. علاوه بر آن، عوامل ارتباطی نقش مهمی در شناخت زیست بوم مطلوب و کمک به دانشجو جهت رسیدن به آن دارند. این عوامل عبارتند از:

- ۱- روابط بین‌الملل: هر چقدر کشوری روابط دوستانه و حسنه‌ی اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی با دیگر کشور جهان داشته باشد، بیشتر می‌تواند دانشجو جذب کند؛
- ۲- فناوری اطلاعات: فناوری اطلاعات پیشرفته ضمن کمک به شناخت زیست بوم‌های مطلوب‌تر و حرکت بسوی آن، موجب مطلوب‌تر شدن زیست بوم برای زندگی، کار و تحصیل می‌شود.
- ۳- فاصله جغرافیایی: نزدیکی جغرافیایی باعث می‌شود دانشجویان از زیست بوم نامطلوب به زیست بوم مطلوب‌تر سرازیر شوند.
- ۴- شبکه‌های اجتماعی: افراد بطور عام و دانشجویان بطور خاص، اطلاعات و دانش لازم در رابطه با زیست بوم‌های مطلوب را از طریق شبکه‌ای دوستان و خویشاوندان، اساتید خود و کتب و اینترنت بدست می‌آورند.
- ۵- سیاست‌های پذیرش توریست و مهاجر.
- ۶- وجود زیر ساخت‌های حمل و نقل بین‌المللی: ارتباطات عمدتاً از طریق زیر ساخت‌های حمل و نقل بین‌المللی (هوایی، دریایی، زمینی) انجام می‌شود.
- ۷- تبلیغ غیر مستقیم زیست بوم از رسانه‌های ارتباط جمعی و فناوری اطلاعات و ارتباطات.

همراهی و هماهنگی با قوانین جهانی: البته، برای جذب دانشجو توسط یک کشور تنها وجود زیست بوم مطلوب و تعاملات مناسب کافی نیست. اگر کشوری از قوانین و مقررات جهانی پیروی نکند نمی‌توان جذب کننده موفق دانشجو باشد. بنابراین، قوانین، مقررات، عهدنامه‌ها و توافقات بین‌المللی نقش مهمی در جابجایی و جریان‌ات دانشجو ایفا می‌کنند. به عنوان نمونه، ایران برای جذب دانشجوی بیشتر از دیگر کشورهای جهان، باید ابتدا به موافقت نامه عمومی تعرفه و تجارت (GATT) و موافقت نامه عمومی تجارت در خدمات (GATS) بپیوندد؛ و از قانون مالکیت فکری (TRIPs) پیروی کند.

بنابراین، ایران برای افزایش جذب دانشجو از دیگر کشورهای جهان علاوه بر بهبود ویژگی‌های زیست بوم خود در سه بعد زندگی، تحصیل و کار، باید روش‌های تعامل و روابط خود با دیگر کشورهای جهان را بهبود ببخشد و از قوانین و مقررات بین‌المللی پیروی کند و به معاهده‌ها و توافقات بین‌المللی احترام بگذارد و به آنها بپیوندد. عوامل بحث شده در بالا در شکل زیر خلاصه شده‌است.

شکل (۲): چارچوب مفهومی تعیین‌کننده‌های جذب دانشجوی خارجی

الزامات و زیرساخت‌های لازم برای جذب دانشجوی بین‌المللی در ایران

در پایان لازم به ذکر است کشوری که با مسأله رانش و مهاجرت نخبگان مواجه است، نمی‌تواند مقصد و زیست بوم خوبی برای دانشجویان بین‌المللی باشد.

منابع:

- یمنی محمد و تیموری میترا (۱۳۹۴). وضعیت زندگی تحصیلی دانشجویان خارجی دانشگاه‌های دولتی ایران در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲. فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران، سال هفتم، شماره دوم، بهار ۱۳۹۴. ص ۱۱۱-۷۱.
- Buss Christian, Jeffrey Parker and Jon Rivenburg (2004). Cost, quality and enrollment demand at liberal arts colleges, *Economics of Education Review* 23 (2004) 57-65.
- Cameron, Stephen V. and James J. Heckman (2001). They Dynamics of Educational Attainment for Black, Hispanic, and White Males, *Journal of Political Economy* 109(3), 455-500.
- Conceicao et al (1998). Expectations for the University in the Knowledge-Based Economy, *Technological Forecasting and Social Change* 58, 203-214 (۱۹۹۸)
- Conlon Gavan, Ladher Rohit and Halterbeck Maike (2016). The determinants of international demand for UK higher education. This report, produced by London Economics for HEPI and Kaplan International Pathways, Higher Education Policy Institute, Report 91.
- Cyrenne Philippe and Hugh Grant (2009). University decision making and prestige: An empirical study, *Economics of Education Review* 28 (2009) 237-248
- Dunder Halil and Darrell R. Lewis (1995). Departmental Productivity in American Universities: Economics of Scale and Scope, *Economics of Education Review*. Vol. 14, No. 2, pp. 119-144, 1995.
- Duchesne, I. and Nonneman, W. (1998). The demand for higher education in Belgium, *Economics of Education Review* 17, 211-218.
- Dynarski, S. M. (1999). Does aid matter? Measuring the effect of student aid on college attendance and completion. National Bureau of Economic Research Working Paper, No. 7422.
- Findlay, A., King, R., Stam, A., & Ruiz-Gelices, E. (2006). The changing geographies of UK students studying and working abroad. *European Urban and Regional Studies*, 13(4), 291-318.
- Gürüz, Kemal., (2008). Higher education and international student mobility in the global knowledge economy. State University of New York.
- Gonzalez C. R. et al (2011). The determinants of international student mobility flows: an empirical study on the Erasmus programme. *High Education* (2011) 62:413-430

- Harvey-Beavis Adrian and Gerald R Elsworth(1998). Individual Demand for Tertiary Education: Interests and Fields of Study, Evaluations and Investigations Programme Higher Education Division
- Heller, D. E. (1997). Student price response in higher education, an update to Leslie and Brinkman. *Journal of Higher Education*, 68(6), 624–659.
- Jackson, J., & Weathersby, G. B. (1975). Individual demand for higher education. *Journal of Higher Education*, 46, 623–652.
- Jamir Temjenzulu and SK Mishra (2005). *Economics of Higher Education: Micro Analysis of Private Colleges in Nagaland*, Dept. of Economics, Nagaland University, Kohima, Nagaland
- Koshal Rajindar K and Manjulika Koshal(1999). Economies of scale and scope in higher education: a case of comprehensive universities, *Economics of Education Review* 18 (1999) 269–277.
- Li, M., & Bray, M. (2007). Cross-border flows of students for higher education: Push-pull factors and motivations of Mainland Chinese students in Hong Kong and Macau. *Higher Education*, 53, 791-818 .
- Leslie, L. L., & Brinkman, P. T. (1987). Student price response in higher education: the student demand studies. *Journal of Higher Education*, 58, 181–204.
- Liu, D., & Wang, J. (2008). The determinants of international student mobility: An empirical study on US data. *Hogskolan Dalarna: Master Thesis*.
- Maringe, F., Foskett, Nick., (2010). *Globalization and internationalization in higher education Theoretical, Strategic and Management Perspectives*.
- Massy and Zemsky (1997). A Utility Model for Teaching Load Decisions in Academic Departments, *Economics of Education Review*, Vol. 16, No. 4, pp. 349-365.
- McCann, P. and Sheppard, S. (2001). Public investment and regional labour markets: the role of UK higher education, in D. Felsenstein, R. McQuaid, M. McCann and R. Shefer (Eds), *Public Investment and Regional Economic Development: Essays in Honour of Moss Madden*. Edward Elgar, Cheltenham, pp. 135–153.
- Mixon F. G. J. (1992a). Factors affecting college student migration across states, *Int. J. Manpower* 13(1), 25–32.
- Mixon F. G. J. (1992b). A public choice notes on college student migration, *Int. J. Manpower* 13(3), 63–8.
- Monks, J., & Ehrenberg, R. (1999). U.S News & World Report college rankings: why do they matter? *Change*, Nov./Dec., 42–51.

- Morgan, J. N. (1983). Tuition policies in interstate migration of college students. *Res. Higher Educ.* 19, 183-195.
- Mueller, Richard E. & Rockerbie, Duane (2005). Determining demand for university education in Ontario by type of student. *Economics of Education Review*, Elsevier, vol. 24(4), pages 469-483, August.
- Naidoo, V. (2007). Research on the flow of international students to UK universities: Determinants and implications. *Journal of Research in International Education*, 6(3), 287-307.
- Nelson, R. & Hevert, K.T. (1992). Effect of Class Size on Economies of Scale and Marginal Costs in Higher Education. *Applied Economics* 24, 473-482.
- Noorbakhsh Abbas and David Culp (2002). The demand for higher education: Pennsylvania's non-resident tuition experience *Economics of Education Review* 21 (2002) 277-286.
- OECD (2002). *Global Student Mobility 2025, Forecast of the Global Demand for International Higher Education*
- OECD (2010). *International Migration Outlook. SOPEMI 2010*, OECD.
- OECD (2009). *Higher Education to 2030, Volume 2: Globalisation* www.oecd.org/document/18/0,3343,en_2649_35845581_43908242_1_1_1_1,00.html.
- Ono, H. (2001). Migration patterns among Japanese university students, paper presented at the Center for Economic Policy Research Conference of the European Network on Japanese Economy, Oxford.
- Patterson and Glenys (2000). Findings on Economies of Scale in Higher Education: Implication for strategies of Merger and Alliance; *Tertiary Education and Management* 6: 259-269, 2000.
- Perez Manuela P. and Angel Martinez Sanchez (2003). The development of university spin-offs: early dynamics of technology transfer and networking, *Technovation* 23 (2003) 823-831.
- Psacharopoulos, George (1977). The perverse effects of public subsidization of education or how equitable is free education? *Comparative Education Review* 21(1): 69-70.
- Rajindar K. Koshal and Manjulika Koshal (1999). Economies of scale and scope in higher education: a case of comprehensive universities *Economics of Education Review* 18 (1999) 269-277
- Beech Suzanne E. (2015). International student mobility: the role of social networks, *Social & Cultural Geography*, 16:3, 332-350,

- Toutkoushian, R. (2001a). Do parental income and educational attainment affect the initial choices of New Hampshire's college-bound students? *Economics of Education Review* 20(3): 245-262.
- Toutkoushian, R. and Holhs, P. (1998). Using panel data to examine legislative demand for higher education. *Education Economics* 6(2): 141-157.
- Toutkoushian, Robert K. (2001b). Changes in the Demand for public land-grant universities: The Use of Panel Datasets *Research in Higher Education*, Vol. 42, No. 6.
- UNDP (2009). *Human Development Report, 2009*
- UNESCO (1971). *Statistics of students abroad: 1962–1968*. Paris: UNESCO.
- UNESCO (2010). *Global education digest 2010: Comparing Education Statistics Across the World*.
- Van Geenhuizen, Marina (1997). Universities and knowledge-based economic growth: the case of Delft (NL), *GeoJournal* 41.4: 369–377.
- Wei Hao (2013). An empirical study on the determinants of international student mobility: a global perspective. *High Education* (2013) 66:105–122.
- Winkler, Donald R., and Agarwal, Vinod B. (1981). Foreign demand for United States higher education. Paper presented at the Second Annual Meeting of the Association of Public Policy Analysis and Management, Washington, D.C., September.
- Wobbekind Richard L. and Graves Philip E. (1989). *International Student Demand for Higher Education in the United States*. *Research in Higher Education*, Vol. 30, No. 3, 1989.
- Wolf, D., Freedman, V., & Soldo, B. (1997). The division of family labor: Care for elderly parents. *Journal of Gerontology*, 52B, 102–109.
- World Bank (2007). *Cross-border Tertiary Education: A way towards capacity development*. ECD and the International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank 2007.

لیست گزارش‌های تخصصی

۱. گسست و بازیبوست آموزش پزشکی به آموزش عالی یا ادغام آموزش پزشکی در وزارت بهداشت؟ (حمید جاودانی)
۲. بررسی تطبیقی ساختار دانشگاه‌ها در کشورهای دنیا و ایران در جهت پیشنهادی برای کوچک‌سازی دانشگاه‌ها و گروه‌های تحصیلی (سمیه فریدونی)
۳. شناسایی و حمایت از استعداد‌های برتر و نخبه در کشورهای دنیا و ایران (مهتاب پورآتشی)
۴. مطالعه تطبیقی دوره‌های آموزشی کوتاه مدت در کشورهای دنیا (با اولویت کشورهای پیشرو) و رهیافت‌هایی برای ایران (مهتاب پورآتشی)
۵. جهانی شدن دانشگاه‌ها در ایران؛ تحول در برنامه درسی دانشگاهی (زهرا رشیدی)
۶. تحلیل وضعیت کیفیت آموزشی در دانشگاه‌های ایران و ارائه راهکارهایی برای بهبود آن (زهرا رشیدی)